

בעזהשי"ת

שלמי הלוי

ליקוטי תשובות

לקט חקרי הלכות, חידושים וביאורים,

בכמה ענינים בהלכה,

אשר חנני ה' ברוב רחמיו וחסדיו,

להשיב לשואלים בדבר ה' זו הלכה,

ובסופו נלוו אליו קונטרס

'שמשי ידע מבוא'

בסוגיא דבין השמשות

נתחבר בעזרת החונן לאדם דעת

שלמה הלוי אפל

דומ"ץ קהל 'ישועות משה' ויז'ניץ

בארא פארק

תשע"ח לפ"ק

ברוקלין נ.י. יצ"ו

הקדמה

אודה ה' מאוד בפי בתוך רבים אהללנו

חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, אילו פינו מלא שירה כים ולשונינו רינה כהמון גליו, אין ביכולתי להספיק להודות לה' על כל הטוב אשר גמלנו ואשר יגמלנו בעתיד, הן במילי דשמיא והן במילי דעלמא, ובפרט כעת על הולדת בני היקר שיחי לאוי"ט, יעזרנו השי"ת שנוכל לרוות ממנו אך תענוג ונחת דקדושה, בהרחבת הדעת ושלוות הנפש, אני ורעייתי החשובה מרת נחמה שתחי' מתוך בריות הגוף ונפש אכי"ר.

והנה חשבתי שכעת לרגל שמחת ה"ברית מילה" של בני היקר שיחי, שהזמן מוכשר להו"ל חלק מבירורים ותשובות בהלכה ממנה שכתבתי בעניי, להשיב לשואלים בדבר ה' זו הלכה, חלקם באו בארוכה, וחלקם בקצירת האומר, וגם חילופי מכתבים בכמה ענינים וכדו', ואמנם הרבה דברים יש באמתחתי אשר טרם הגיע זמנם לעלות על מכבש הדפוס ועוד חזון למועד, וברצות ה' ועזרתו יבוא עתם ויגיע זמנם, וזאת למודעי שחלק מהדברים כבר באו בדפוס בקובצים שונים, תשוח"ח להם על שנהגו בי טובת עין ושימשו כאכסניה של תורה לפרסם מאמרי בהלכה, ה"ה קובצי "תפארת למשה", "המאור", "גינת ורדים", ובפרט קובץ "עץ חיים" שכמה פעמים פירסמו מאמרי בנידונים שונים, ישלם ה' פעלם ויזכו להרבות פעלים לתורה ולתעודה עד ביאת הגואל.

וזאת למודעי כי לא ברוחי ולא בחילי זכיתי להגיע עד הלום, אלא מאת ה' היתה זאת, ובסייעתא דשמיא מרובה זיכנו להשיב בדבר ה' זו הלכה, ומאז שנקראתי לבא אל המלך - מאן מלכי רבנן, ה"ה מו"ר כ"ק מרן אדמו"ר הקוה"ט שליט"א לשמש כדומ"ץ קהילתנו הק' "ישועות משה ויז'ניץ" בעיר ואם בישראל בארא פארק יצ"ו, הנני רואה בעין גלוי ברכת ה' המלוה אותי על כל פסיעה ופסיעה תלי"ת, וכמ"פ ראיתי בעיני סייעתא דשמיא מיוחדת, ובודאי שיש בי גם זכות המשלח הגדול המלוה אותי, וע"ז הנני מודה ומברך לאל ית', שעד הנה עזרוני רחמיך ולא עזבוני חסדיך ה', והנני בתפלה שאל תטשינו ה' אלקינו לנצח, ושלא יבא תקלה ומכשול על ידינו ח"ו.

ועצור במילים לא אוכל להביע רגשי תודה לאל ית', על העזר אשר נתת עמדי, מרת נחמה תליט"א, העומדת לעזרתי במסירות נפלאה באופן שלא ניתן לתיאור, כדי

שאוכל לישב באהלה של תורה בלי טירדה, רבנות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה, יעזור ה' שנזכה לראות נחת דקדושה מיוצ"ח, ולגדל בנינו על דרך התורה והיראה ברוב תענוג ונחת, וכן אשגור כוס של ברכה להורי החשובים ה"ה אבי מורי מוהר"ר יחזקאל בן ציון שיח"י ואמי מורתי שרה פרומט שתח"י העומדים תמיד לימיני בעצה ובמעש, ולמו"ח מוהר"ר ישראל צבי מאירוביץ שיח"י וחמותי ברכה חי' שתח"י, התומכים בי בכל עת ועונה, יעזרם השי"ת שיזכו לראות נחת מיוצ"ח, ולהצליח במעשי ידיהם מתוך נחת והרחבת הדעת מתוך בריאות הגוף והנפש, אכ"י.

והנני בתפלה לאל ית' שהדברים יעלו על שלחן מלכים מאן מלכי רבנן, ויביאו תועלת ללומדי תורה והוגיה, אך כמובן שאין לסמוך על מה שכתבתי מבלי לעיין בשורש הדברים במקורם, שהרי יליד אשה לא ימלט משגיאה כידוע, כי כך הטביע הבורא ית'.

והנה כנהוג אשר פותחים במילי דאגדתא, אמנם היות שהנני טריד כעת בחבילי דטרידין כמובן, לא אאריך בדברי דרוש כאן, רק אציג כאן דברי אגדה שאמרת לפני כמה שנים בסעודת 'ברית מילה' של בני היקר משה יהושע נ"י יום ו' עש"ק פרשת נח, ג' חשון שנת תשע"ג לפ"ק, בירושלים קרתא דשופריא תובב"א.

ברמ"א הל' מילה (יו"ד סי' רס"ג ס"ה) הביא בשם רבינו ירוחם (נתיב י"ז סוף ח"ו בשם הגאונים) דאסור למול גוי שלא לשם גירות אפילו בחול ע"כ, וכתב הט"ז (סק"ג) הטעם עפ"ד המדרש (בראשית רבה, פרשה מ"ח אות ז') דאברהם אבינו ע"ה עומד ומבחין מי הוא שנימול, ואינו מניחו לגיהנם, וזה שמל את העכו"ם מבטל סימן המילה בישראל עכ"ד.

ולכאורה טעם זה אומר דרשוני שהרי ידוע דגם עכו"ם שמל עדיין נקרא ערל הן לענין קרבן פסח ולשאר דברים, וכן להיפך במי שמתו אחיו מחמת מילה ואינו רשאי למולו, לאו ערל מקרי כי אין העיקר במעשה המילה גרידא, ובודאי אין כונת המדרש שאאע"ה עומד ומסתכל על המילה גרידא אלא מסתכל אם הוא חתום באות ברית קודש אשר זה ממילא אינו שייך בעכו"ם גם אי בפועל מל עצמו וא"כ ל"ש לומר טעם זה, וכן הק' האור החיים הק' בספרו 'ראשון לציון' (שם סק"א) ועוד, ועי' גם בש"ך כאן (סק"ח) שהוכיח דאין האיסור משום חתימת הברית, אלא משום האיסור לרפאות עכו"ם ע"ש, ואכמ"ל.

וחשבתי לבאר טעם הלכה זו באופן אחר עפ"י דרוש בס"ד:

דחנה ידוע הקושיא דהרי אברהם אבינו קיים כל התורה כולה עד שלא ניתנה (וימא כ"ח), למעט מצות מילה שלא מל עצמו עד שנצטוו, וטעמא בעי למה, ויש שביארו כיון דלפני הציווי לא היה שם ערלות על הבשר וא"כ אי"ז בכלל מילה אלא סתם חבלה בעצמו, וכע"ז איתא בספח"ק אהבת שלום (פ' לך) דלפני הציווי לא היה זוהמה בגוף הערלה ע"ש.

אמנם ראיתי באופן אחר קצת בספר 'אור גדליה' (סוף ח"ג ליקוטי דיבורים לברית מילה) להגה"ח רבי גדליה שארר זצ"ל, דחנה מצונו בקרא לגבי הברית בין הקב"ה לאאע"ה (בראשית יז, ט) "ויאמר ה' אל אברהם ואתה את בריתי תשמור" וגו', וכן מצונו (שם ד) "אני הנה בריתי אתך" וגו', הרי דיש כאן הדגשה של "אני" ו"אתה", הקב"ה ואברהם אבינו, וביאור הדבר, דענין 'ברית' ברית' הוא קשר בין שני צדדים, וכל"ז לא שייך ברית, [ובאנשי דור המבול מצונו לשון של "אני או אתה", כי ענינם היתה היפך הקשר בינם להקב"ה אלא אדרבה רח"ל], ולפי"ז מובן הדבר דלפני שאברהם אבינו ע"ה נצטוו על המילה לא היה לו למול עצמו, כי בלי ציווי ליכא צד של הקב"ה לברית ברית, שהרי חסר חלק ה"אני" של הברית עכתו"ד.

והנה מצונו בגמ' (סנהדרין נח:- נט.) לגבי תורה ושבת, דנכרי העוסק בה חייב מיתה, וכן נכרי השומר שבת חייב מיתה, ובטעם הדבר ביארו בספח"ק כי אורייתא וקוב"ה חד הוא כבוזה"ק (אחרי דף ע"ג), ואורייתא כולה שמותיו של הקב"ה (זוה"ק יתרו צ' ע"ב), וכמ"ש חז"ל בשבת (ק"ה.) אנא נפשי כתבית יהבית וכו' ע"ש, וכן שבת מבואר בזוה"ק (יתרו דף פח:) דשבת שמא דקוב"ה, והיינו ששניהם הם ענינים של דביקות בין ישראל להקב"ה, ולכן עכו"ם שאין לו שייכות ונגיעה קלה בענין דביקות להקב"ה חייב מיתה בלומדו תורה או בקיימו מצות השבת והבן.

ועד"ז י"ל לענין ברית קודש, דכיון דהברית הוא ענין של דביקות "אני ואתה", הקב"ה והרך הנימול, לכן אין לעכו"ם שום שייכות לזה כי אין לו ולדביקות בהקב"ה דריסת רגל בכלל, ולכן אסור למול עכו"ם כי אין לו שייכות למהות ועומק ענין הברית, ומובן האיסור למולו.

לענינינו חשבתי, דהתרגשות גדולה הוא עבורי שזכיתי להכניס את בני היקר משה יהושע נ"י לבריתו של אאע"ה בעתו ובזמנו, ובפרט שזכה ליקרא על שמו של מו"ר כ"ק מרנא ורבנא הגה"ק בעל ישועות משה זי"ע ועכ"ל, אשר זכיתי להסתופף בצל קדשו גם בשנות האורה, ואין מן הצורך להאריך כאן, אך כידוע כל משאת חיינו היה מקשה אחת של "אני ואתה", דביקות בה'

ורצון הבורא, בג' ענינים אלו שזכרנו, 'תורה' 'שבת' 'קדושה' והדברים ידועים, וחי פשוטו כמשמעו עם ה'ברית' והקשר בינו להקב"ה כל ימיו עד יומו האחרון.

נסיים בתפלה לאל במה שנהוג לומר לאחר הברית "כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמעש"ט", וכמה פירושים נאמרו ע"ה, ולענינינו י"ל הכונה, דכמו שהברית הוא בבחי' הנ"ל של קשר ודביקות בה', כן יהיה ג"כ התורה, החופה והמעש"ט שלו, שיהיו ג"כ בדביקות והתקשרות בה', בבחי' אני ואתה כל ימיו אכ"ר.

והנני פורש כפי אל ה' הטוב שאני ורעיתי החשובה שתח' ירוו מכל יוצ"ח אך תענוג ונחת דקדושה, שיהיו אדוקים ודבוקים ברצונו ית"ש, ונזכה כולנו יחד בגאולתן של ישראל, גאולה כללית וגאולה פרטית, בביאת משיח צדקינו, והוא ינהלנו על מי מנוחות אכ"ר

הכו"ח בברכה

שלמה הלוי אפל

פה ברוקלין נ.י. יצ"ו

תוכן הענינים

סימן א' א

כמה חקרי הלכות בדיני 'תפילין דרבינו תם':

א. בביאור הטעם הפשוט במח' הראשונים בסדר הפרשיות, בענין גדר החיוב להניח תפילין האם הוא בכל יום או כל היום, ב. סופר שאינו מניח תפילין דר"ת האם מותר לכותבו, ג. בירך בטעות על תפילין דר"ת במקום של רש"י, מה דינו בציור שנזכר לאחר התפלה, ואם יש חילוק אם הפסיק בדיבור אחרי התפלה, ד. מנהג ויז'ניץ בזמן הנחת תפילין דר"ת בראש חודש, ולמה הקפידו שלא לומר הלל בר"ח עטור בתפילין של רש"י, ה. הנחת תפילין דר"ת בבין השמשות, האם יש חילוק בזה בין עפ"י הלכה לעפ"י קבלה, מי שנוהג כהגאונים אי שרי לו להניח תפילין דר"ת בביהש"מ דר"ת, האם אמרינן לשיטתו להקל גם כשא' מהשיטות אינם להלכה, ו. הנחת תפילין דר"ת לאחר שכבר קיבל שבת והוא עדיין מבעוד יום, האם אמרינן דהקבלה לא חל, או י"ל דצריך לישאל על הקבלת שבת בכדי להניח, האם דין תפילין דר"ת שוה לתפילין דרש"י בהלכה זו או לא, ז. בזמן התחלת הנחת תפילין דר"ת, מעשה רב מרביה"ק בעל ישועות משה ז"ע.

סימן ב' יח

בגדרי הדין ד'וקדשתו':

א. האם יש דין וקדשתו שלא בפני הכהן, דין לשה"ר על כהן וכשאינו בפניו, ביאור הגדר בזה בב' אופנים, ב. אי דין וקדשתו הוא רק בדברים שבקדושה או גם לשאר דברים, נפק"מ לענין להקדים כהן ל'דין תורה', לדרוש בדברי תורה, להקדים חידו"ת של כהן, להקדימה להלואה ולשאר עניני עזרה להחיותו, ביאור דעת המחמירים בזה, ג. אי דין 'וקדשתו' הוא מדאורייתא או מדרבנן, האם יש חילוק בזמה"ז מזמן ביהמ"ק שהכהנים עשו העבודה, והאם יש להקל מצד חסרון בייחוס כהונתם.

סימן ג'. כו

שאלה בדין חיוב 'ברכת הגומל':

א. בדין ספק ברכות להקל, האם מותר להחמיר, האם ברכת שהחיינו ושאר ברכות ההודאה בכלל דין זה דסב"ל, ב. גדר הסכנה וחולי ליחייב בברכת הגומל, ביאור בדעת המג"א אי סובר כהשו"ע או כהרמ"א, ביאור ושקו"ט בדעת הס"ז במש"כ דהנופל למטה ג' ימים צריך לברך, והלכה למעשה בכ"ז, ג. המכניס עצמו למקום סכנה, וניצול, אי יכול לברך ברכת הגומל, שקו"ט בדברי הפוסקים בזה, חילוק אם זה לצורך מצוה או לא, מאי שנא מיורדי היום או הולכי מדבריות דלכו"ע מברכין.

סימן ד'. לט

הליכה בשבת לרה"ר עם 'הליכון ברך' knee walker:

יציאה לרה"ר ב'כסא גלגלים' ו'מקל הליכה' כשאינו יכול לילך בלעדה והחילוק ביניהם, בגדר הגזירה ד'שמא יתקן', בגדר 'עובדין דחול' ו'זילותא דשבת', ובדין עובדין דחול במקום מצוה.

סימן ה'. מז

בדין לקיחת משככי כאב (טיילענא"ל) להסובל מחום (פיבע"ר) בשבת:

א. גזירה דשחיקת סממנים בזמא"ז, ב. אי 'משככי כאב' (pian reliever) הם ג"כ בגזירת חז"ל דרפואה, שקו"ט בדברי הפוסקים בנידון זה, אם הם בכלל מאכל בריאים, ג. באיזה דרגה של חום (פיבע"ר) מוגדר כחולי שאי"ב סכנה.

סימן ו'. נו

בדין פטרוזילי לקיום מצות כרפס וברכתה:

א. תמיחת המג"א על הנוהגין לאכול לכרפס שהרי ברכתה שהכל כי אין רגילות לאוכלו חי, מקורות קדומים עד לירושלמי שפטרוזילי הוא מין כרפס, כן נהגו בכמ"ק, בארצות המערב נאכל כשהוא חי, ב. ג' מהלכים ביישוב הנוהגים לאוכלו לכרפס,

א' שאוכלין אותו מבושל במרק, ב' שמטבלין אותו בחומץ או דבר אחר ועי"ז ברכתו בפה"א, ג' דמברכין בפה"א כיון דהוי כמו ברכת המצות, ולכן שונה ברכתו בליל פסח משאר ימות השנה, ג. ביאור בכונת המג"א, בירור המנהג בזמנו של המג"א, נפק"מ לענין ברכה על מרור (תמכא) שאינו מפורר, הלכה למעשה.

סימן ז'. סג

בדין חיוב עירוב תבשילין למקבל שבת מוקדם:

ביאור דברי האמרי נועם זי"ע להתירה וכנלענ"ד בביאור דברי מהר"ח אור זרוע, ראייה מדברי המג"א להתיר, גדר קבלת תוס' שבת ודין עשאו לילה, ראייה מדברי התוס' והמג"א בגדר הדברים, חילוק בין רבא לרבא אשי בטעם החיוב דעירוב תבשילין, הלכה למעשה.

סימן ח'. עד

כמה שאלות בעניני איסור והיתר:

א. בישול עכו"ם בביצים הטוחים ע"פ החלות, שקו"ט בדברי הערוה"ש שהקיל בזה, ב. גדר גמרו ביד ישראל להציל מבישולי עכו"ם, האם צריכין שגמר הבישול יהיה נצרך לצורך המאכל, או סגי אם עי"ז רק משביח המאכל, ג. מצא אבעבוע מלא מים על חתיכת בשר לאחר שכבר נמלח והודח, נידון הפוסקים אי נסתמו נקבי הפליטה או לא ע"י ההדחה, בגדר חיוב פיזור המלח על כל הבשר, מנהג כמה גאוני קדם שהקפידו ע"ז ביותר, האם יש חילוק בדין זה אם נמצא כן תוך י"ב ללאחר י"ב שעות, ד. דם הנמצא על מברשת שיניים, וכן דם הנמצא על שפתיו, במח' הראשו' אי ההיתר דבין שיניו הוא משום היכר, או משום דלא חזי ליי, האך קיי"ל במח' זו והנפק"מ בזה, בדין מראית עין באיסור דרבנן שנח' בזה הפוס', האם מותר רק במקום צורך או בכל גווני.

המשך סי' ח'. פג

תשובת מו"ר הגאון הגדול מוהר"ר שמעון יצחק שלזינגר
שליט"א דומ"ץ עדה החרדית ירושלים עיה"ק תובב"א, בכל
הנ"ל.

סימן ט'. פו

טבילת מדפי מקרר ושולחן של זכוכית:

א. בנידון הדמיון בין טבילת כלים לדיני קבלת טומאה בכלים,
בנידון מח' הפוסקים אי המחובר ע"י חוט חשמל נחשב למחובר
לקרקע, ונפק"מ בשי' זו גופא, ב. הגדרת כלי סעודה עפ"י הגדרת
הערוך השלחן, ג. האם הפסק מפה פוטר מטבילה או לא ובדעת
ה'בן איש חי' ועוד פוסקים בזה, ד. האם אזלינן בתר רוב
תשמישו בטבילת כלים, ומהו הגדר של רוב תשמישו, האם יש
חילוק בזה בין כלים המחויבים בטבילה מדאורייתא או מדרבנן.

סימן י'. צ

חמשה עצות לכלים שאי אפשר לטובלם או במקום שאין לו מקוה וכדומה:

א. נתינת כלי במתנה לנכרי, פקפק הט"ז על עצה זו, ביאור דברי
האחרונים, האם יש בזה חילוק בין שבת לימות החול, ודעת
הפוסקים בזה למעשה, ב. שותפות עם נכרי, מח' הפוסקים אי
מועיל מדין ברירה, הערמה במצוה דאורייתא ומצוה דרבנן אי
מועיל, הלכה למעשה, ג. להפקיר הכלי, מח' הפוסקים בזה, ראיה
מהל' ציצית להקל, ראיה דגם המשתמש בכלי אינו חוזר וזוכה
בה אם לא עשה מעשה קנין בכונה לקנותו, דיון בד' החת"ס
ורעק"א דהפקר שאני, יישוב למה השו"ע ונו"כ לא הביאו עצה
זו, ד. לכוין בשעת הקנין שלא לזכות בה, עצה זו מועיל רק אם
קונה מנכרי בלי הפסק רשות ישראל באמצע, בכלי זכוכית יש
להקל גם בהפסק רשות ישראל, ה. גמר מלאכה ע"י אומן ישראל,
מח' הפוסקים בנידון, ראיות מכמה גדולי אחרונים דמועיל עצה
זו, עצה זו היינו דוקא אם מבטל עצם הכלי, ולא דבר צדדי, חילוק
בין כלי חשמל שאין לה השתמשות בלי חיבור לחשמל לבין זה
שיש לה גם התשמשות בלי חיבור.

סימן י"א. קא

בירור בדין הבדיקות בעונת הוסת:

א. גדר חיוב הבדיקה בעונת הוסת, בוסת קבוע ואינו קבוע וכו',
דין הבדיקה באשה שיש לה מכה, ב. בירור במהות גדר הבדיקה
אי הוי משום בירור או להחזיקה בטהרה, בדין עבר הוסת ולא
בדקה, בדין שאר קריבות כששכחה לבדוק, ג. מספר הבדיקות
המבואר בשו"ע והנו"כ, זמן הבדיקה בשעת העונה דוקא ולא
לאחריה, י"א דעדיף לבדוק בסוף העונה והכי מסתברא אך מדינא
יוצא חיוב הבדיקה גם בתחילתה, ביאור הדברים ושקו"ט בכל
הנ"ל בד' הראשונים והפוסקים, ד. לבישת לבנים בעונת הוסת,
הטעמים שמצינו כמה פוסקים שהחמירו בזה, ההכרעה בזה,
ודינים העולים מכל הנ"ל.

סימן י"ב. קיג

בדין אשה שראתה מחמת תשמיש לאחר לידה:

א. בדין קביעת רמ"ת בימי טוהר, שקו"ט בדברי הש"ך בביאורי
הנודע ביהודה, סדרי טהרה, חזות דעת ולחם ושמלה ועוד
אחרונים בדבריו, ב. דין רמ"ת בימי מניקתה, דברי החת"ס
והשו"ע הרב בזה, ג. האם חיישינן לרמ"ת עכ"פ פעם אחת בימי
טוהר, נפק"מ בין דברי החת"ס להשו"ע הרב הנ"ל, לפי רוה"פ
בביאור דברי הש"ך מוכח להיתר, הלכה למעשה מדברי
האחרונים להתיר גם פעם אחת, ד. דין כפרה באשה שהיתה
צריכה לבדוק עצמה ולא בדקה, כפרה באונס, כפרה בימי טוהר.

סימן י"ג. קכג

שאלות שונות בדיני חיוב קביעות מזוזה:

א. חיוב מזוזה על 'חדר כביסה' שאינו ד' על ד', מח' הראשו' אי
צריך דע"ד בשוה או רק כדי לרבע, מח' בדעת הרמב"ם בזה,
לדעת השו"ע מהו שיעור הקטן ביותר לענין רוחב החדר, ב. דעת
החמודי דניאל בדין מזוזה על חדר קטן מדע"ד כיון דחזי
לשימוש, מח' הפוסקים בזה, המנהג לקבוע בלי ברכה, ג. חיוב
מזוזה על חדר שינה של איש ואשתו, הטעם דקובעין וסגי בכיסוי,
שקו"ט אי חייבין לקבוע בברכה, הלכה למעשה קובעין בברכה.

סימן י"ד. קלב

א. בדין מילה שלא בזמנה:

א. בדין תינוק ששהה באינקובטור, בצירוף הנ"ל האם נחשב לילוד משעה שיצא לאויר העולם או רק לאחר שיצא מהאינקובטור, גדר החולי שממתינין עליו ז' מעל"ע, ב. זמן המילה לתינוק שנולד בחודש השמיני, זמן מילת תינוק כחוש, ושקו"ט בדין השתנות הטבעיים בזמנינו, ביאור החילוק בין תינוק הנולד מוקדם לתינוק שנולד בזמנו רק שהוא כחוש במשקלו, ג. גדר דין מילה שלא בזמנה, האם חיוב המילה הוא על הבן או על אביו, האם עוברים על מצ"ע כל יום או בכל רגע, האם יש דין זריזין מקדימין למצות בכה"ג, החילוק בין זריזין מקדימין למצות לדין שיהיו מצוה לא משהינן, האם זריזין הוא 'מדאו' או 'דרבנן' או גדר אחר, נודמן ב' בריתין באותו יום א' בזמנו וא' שלב"ז איזה מהם קודם ד. האם מותר לדחות מילה שלב"ז משום איזה סיבה, משום מצות כיבוד אב ואם, כמה חקרי הלכות בדין איסור דחיית שום מצוה הן דאורייתא והן דרבנן, או שום חומרא, משום מצות כיבוד אב ואם, מסקנה לדינא.

סימן ט"ז. קסא

דיני בעל ראשון לאחר שנשא אחרת:

א. דין קבלת תנחומים על אשתו ראשונה לאחר שנישא בשנית, אבלות אשה על בעלה הראשון לאחר שנישא בשנית, דין קבורת אשה אצל בעלה הראשון וכן להיפך, ב. החזקת יא"צ של אשתו ראשונה לאחר שנישא בשנית, אמירת קדיש והליכה על קבר אשתו ראשונה, וכן הליכת האשה על קבר בעלה הראשון לאחר שנשא אחרת, חילוק בין איש לאשה, ג. אי מיתה מפקיע האישות לגמרי, אשת אליהו וריב"ל, לאחר תחיה"מ יתאחדו הזוגים בשנית.

סימן ט"ז. ט

בדין אמירת שבע ברכות כשאין הכלה משתתף בסעודה:

א. מקום החיוב לברך ברכת חתנים, המנהג אצל אשכנזים וספרדים בזה, ב. האם יש חיוב להחתן והכלה להיות נוכח בשעת

הסעודה, מח' הראשונים והפוסקים בזה, ראייה מד' השו"ע דסגי בהחתן לחוד, ראייה ממנהג העולם להקל, ג. האם יש להקל גם כשחתן אינו שם ורק הכלה משתתף, ביאור הנפק"מ ביניהם, וחא"מ יש לחוש לחשש ברכה לבטלה משום ספק ברכות.

קונטרס "שמש ידע מבואו" קעה

שיעור כללי בסוגיא דבין השמשות.

שורש הסוגיא - מח' ר"ת והגאונים - ביאור שי' הגאונים והתאמת למציאות - משא ומתן קצר בראיות לכאן ולכאן - קו' בשיטת ר"ת - ביאורו של המנחת כהן בש"י ר"ת - שקו"ט בדברי המנחת כהן - המנהג כהמנחת כהן - ביאורו של הבני ציון ועוד בש"י ר"ת - הנפק"מ בין המהלכים - כוכבים בינונים וקטנים - זהירות בזמן תפלת מנחה - כוכבים קטנים רצופים - מנהג תלמידי הבעל שם טוב הק' ותלמידי המגיד ממעזריטש ועוד זי"ע - מנהג רבוה"ק לבית ויז'ניץ זי"ע - השתלשלות המנהג לנהוג ע"ב דקות שוות בכל מקום ובכל זמן.

סק"ד, משנ"ב שם סק"כ ושעה"צ סק"א ועוד)
ונתבאר במק"א בס"ד, והיינו מתרי
טעמא, א' דכפי משנ"ת בס"ד (אות ד') הרי
עיקר המנהג הוא כדעת הר"ן, וא"כ הרי
כתבו הפוסקים דמקום מנהג לא אמרינן
ספק ברכות להקל ואין חשש ברכה
לבטלה, כ"כ הט"ז (או"ח סי' מ"ו סק"ז) וכן
הביא הכף החיים (רט"ו סק"ג) בשם החסד
לאלפים (אות ט'), וע"ע מש"כ בזה בשדי
חמד (אסיפת דינים ברכות א', סק"ת אות ו').
ב' ועוד י"ל דמבואר מדברי השו"ע הרב

(סי' תל"ה קו"א סק"א) דהיכא רחלוק
מהפוסקים מסתפקים אי יכולין לברך,
וחלקם פשיטא להו דיכולין, לא אמרינן
ספק ברכות להקל, כי אין ספק מוציא
מידי ודאי, ולכן אף שהכאנו מחלוקת
בזה, אך רוב המצדדים לדעת חתומי
ורייטב"א, לא פסקו כן בסכינא חריפתא,
רק הסיקו דצ"ע האם יכולין לסמוך על
הר"ן או לא, משא"כ הסוברים כחר"ן
פשיט"ל דהלכה כמותו, וא"כ אין ספק
מוציא מדי ודאי ודו"ק.

הכו"ח בברכת מזל טוב, שהזווג יעלה יפה,

וירוו מהם ומכל יו"ח רק תענוג ונחת דקדושה אכ"ר !

שלמה הלוי אפל

קונטרס

"שמש ידע מבואו"

בסוגיא

דבין השמשות וצאת הכוכבים

ובירור מנהג רבוה"ק

לבית ויז'ניץ זי"ע ועכ"א

נתנדב ע"י

הרה"ח רודף צדקה וחסד

מזהר"ר חיים לייב

ראזענבערג שיחי'

קונטרס

"שמש ידע מבואו"

תמצית השיעור בליל שני דהג הסוכות שנת תשע"ח לפ"ק
 בסוגיא דבין השמשות וצאת הכוכבים
 ובירור מנהג רבוה"ק לבית ויז'ניץ זי"ע ועכ"ל א

תוכן הדברים:

שורש הסוגיא - מח' ר"ת והגאונים - ביאור שי' הגאונים והתאמתן למציאות
 - משא ומתן קצר בראיות לכאן ולכאן - קו' בשיטת ר"ת - ביאורו של
 המנחת כהן בשי' ר"ת - שקו"ט בדברי המנחת כהן - המנהג הרווח כהמנחת
 כהן - ביאורו של הרז"ה והבני ציון ועוד בשי' ר"ת - הנפק"מ בין המהלכים
 - כוכבים בינונים וקטנים - זהירות בזמן תפלת מנחה - כוכבים קטנים
 רצופים - מנהג תלמידי הבעל שם טוב הק' ותלמידי המגיד ממעזריטש ועוד
 זי"ע - מנהג רבוה"ק לבית ויז'ניץ זי"ע - השתלשלות המנהג לנהוג ע"ב דקות
 שוות בכל מקום ובכל זמן

טרם בואנו לדבר בענין זה של בין השמשות וצאת הכוכבים ראוי להקדים שסוגיא
 זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, וכמובן ופשוט שלשמוע שיעור אחד בסוגיא לא
 יספיק להכיל ולהבין הסוגיא על בוריה, ורק בעשרים שנים האחרונות יצאו לאור
 עשרות ספרים וקונטרסים יקרי ערך בנושא זה, ומי שרוצה לרוות צמאונו לצלול במים
 אדירים בסוגיא זו יעיין בחיבורים אלו^א, וכאן נציין רק לעיקר ראשי הפרקים בסוגיא
 ותמציתם, בכדי שכל אחד יוכל להבין במה מדובר, על מה נחלקו, ומה הם

א. ונציין לחלקם, אלו שהיו לגדר עיני בהכנת שיעור זה, ספר 'הזמנים בהלכה' להגר"ח פ' בניש, ס'
 'ישראל והזמנים' להגר"ד הארפענעס, ס' 'אוצר הזמנים' להגרא"מ בריסק, ס' 'פלא המנחה' להגרש"י
 שטיינפלד, ס' 'כי בא השמש' להגר"ד יוסף, ס' 'מאורות נחום' להגרמ"נ פישמן, ס' 'יום ולילה של

היסודות, ולא באנו כאן לחדש שום דבר, רק ללקט ולסדר הדברים בדרך קצרה, וזה החלי בס"ד.

פרק ראשון

שורש המחלוקת

שיטת רבינו תם

שורש המחלוקת תחילתה בסתירת דברי רבי יהודה, דבגמ' פסחים (צ"ד.) מבואר דרב יהודה ס"ל דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים זמנה נמשך ד' מיל דהיינו ע"ב דקות, אך בגמ' שבת (ל"ד.) אומר רב יהודה דזמן ביהש"מ הוא משקיעת החמה עד שיעור ג' רבעי מיל דהיינו י"ג וחצי דקות, והקשו התוס' דב' מימרות אלו סתרי אהדדי, וחידש רבינו תם (בספר הישר סי' רכ"א ובתוס' בכמה מקומות) דב' שקיעות יש, שקיעה ראשונה היינו כשגוף השמש שוקעת ונעלמת מעינינו, ולאחר שקיעה זו עדיין יום הוא לכל דבר, ואין לה משמעות בהלכה רק מציאות אסטרונומית, ומשקיעה זו עד צאת הכוכבים נמשך השיעור לד' מיל, ויש שקיעה שניה (או סוף השקיעה) שאינו נראית לעין כל (כ"כ הרשב"א בריש ברכות דף ב: ובשבת דף ל"ד: ובמנחת כהן מ"א פ"ד) וזמנה הוא ג' רבעי מיל לפני צאת הכוכבים, דהיינו מ"ח דקות וחצי לאחר השקיעה הראשונה, שאז השמש נכנס לעובי הרקיע, וזה הנקרא 'שקיעה שניה' או 'סוף השקיעה', וממילא א"ש דברי רבי יהודה.

כדעת ר"ת נמשכו רבים מבעלי התוס' וגדולי הראשונים ביניהם הרמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן ועוד.

הקו' על שי' רבינו תם

אמנם רבים העירו ותמהו ע"ד רבינו תם אלו בהגדרת שקיעה השניה מדברי הגמ'

ב. הנחת מספר דקות מבוסס על השיטה ששיעור מיל אורכה י"ח דקות וכ"פ השו"ע כמ"פ (או"ח סי' תנ"ט, וי"ד סי' ס"ט ועוד), אך יש לציין דיש עוד כמה שיטות בזה כידוע, ראה מה שכתב בהרחבה בספר כי בא השמש (עניני בין השמשות פרק ג') אך למעשה העיקר להלכה כפסק השו"ע כמבואר דעתו בכמה מקומות.

ג. חוץ מרם הקרבן שנפסל בשקיעה"ח, דבזה מודה ר"ת דהכונה הוא לשקיעה ראשונה כמבואר בתוס' ובתים נ"ו. ד"ה מגין לדם, ובמנחות דף כ: ד"ה נפסל, בשם ר"ת ע"ש, וע"ע בספר הישר סי' רכ"א

תורה להגרי"ג וייס, ס' 'בין השמשות' - מכתבים ומאמרים להגרי"ח וינגרטן, קונטרס ביהש"מ בסוף ס' נטעי גבריאלי להגר"ג ציננער, שבת ח"א, ס' 'עתים וזמנים' להגר"י איינשטיין, קונטרס ביהש"מ בסו"ס משמרת השבת להגרמ"מ קארפ, ועוד.

בפסחים (צ"ד:), דמבואר שם שנחלקו חכמי ישראל וחכמי האומות האם יש עובי הרקיע או לא, דעת חכמי ישראל דיש, ודעת חכמי האומות דאין דבר כזה, ובגמ' מבואר דנצחו חכמי האומות לחמכי ישראל והודו להם, ואכן כידוע לנו שהעולם עגול, וכשהשמש אינו נראה לעינינו, אין המציאות שנכנס לאיזשהו מקום מוסתר כגון עובי הרקיע וכדו', אלא כעת הוא נראה לעין אנשים בצד האחר של העולם, כי העולם עגול כידוע, וכמסופר בירושלמי מס' ע"ז (פ"ג ה"א) דאלכסנדר מוקדון עלה למעלה, עד שראה כל העולם ככדור ע"ש והובאו דברי הירושלמי בתוס' (שם דף מ"א. ד"ה ככדור).

וא"כ קשה דברי ר"ת, כי דבריו הם אליבא דחכמי ישראל, אך הרי הם הודו לחכמי האומות, כן הקשה במהר"ם אלשקר (שם) ובלחם משנה (הל' שבת פ"ה ה"ד) ועוד, וראה בשלחן הטהור (סי' רס"א ס"א) שהרחיב בזה, ומביא שם שבספר הזוה"ק (ויקרא דף י.) מפורש דלא כחכמי ישראל, וכן תמה מד' הגמ' בפסחים הנ"ל ע"ש.

אמנם הגרעק"א (בגליון הש"ס שם) הרגיש בזה, וציין לדברי השיטה מקובצת (כתובות י"ג:) דכונת הגמ' אינו שהאמת הוא אכן כחכמי האומות, אלא הכונה הוא שחכמי האומות נצחו בטענותיהן לחכמי ישראל, אך למעשה האמת הוא כחכמי ישראל, ומביא ראיה מלשון התפלה 'ובוקע חלוני רקיע' ע"ש (וכ"כ בתוס' הרא"ש שם), ולפי"ז י"ל דכן ס"ל לר"ת והראשונים הסוברים כוותיה כד' השטמ"ק.

אמנם דעת רוב הראשונים בביאור דברי הגמ' אינו כן, וכמ"ש הרמב"ם בספר מורה נבוכים (ח"ב פרק ח') ועוד, שהכונה הוא כפשוטו, ובפרט דכך הוא האמת שאין מושג כזה של עובי הרקיע כפשוטו ע"ש, וגם הרדב"ז (ח"ד סי' רפ"ב) שפסק בהחלט כר"ת מודה דחכמי ישראל הודו לחכמי האומות רק שלדעתו אי"ז סתירה לשיעור ביהש"מ שקבע ר"ת ע"ש, ועיי' גם בתורי"ד (שבת ל"ה:) שיישב הסוגיות כר"ת אך ביאר דבריו כפי חכמי האומות, ומביא דאח"כ ראה שכן תי' ר"ת בספר הישר, אך הוא ביאר לפי חכמי ישראל וכו' ואני תירצתי כפי חכמי אזה"ע שאומרים שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ והוא העיקר כדאמר' בפרק מי שהיה ע"כ, הרי שדעתו כהרמב"ם ודלא כהשטמ"ק הנ"ל.

ובענין מה שאנו אומרים 'ובוקע חלוני רקיע', כ' הבן איש חי זצ"ל בספרו רב פעלים (ח"ב סוד ישרים סי' ג') שהדברים מכוונים עפ"י סוד, ואינם עפ"י פשוטן של דברים יעו"ש באריכות, וכן ראיתי בפ"י הרד"ל (פרקי דרבי אליעזר) שכבר הביא כן

דנפסל רק בצאה"כ ועמ"כ בשאגת אריה סי' י"ז וצ"ע בכ"ז.

ד. ואכן מבאר שם ש"י ר"ת באופ"א עקב כך ע"ש.

ה. וע"ש שחולק על בעל ספר הברית (מאמר ר' פ"י) שכתב שהם מסודרים ללשון בני אדם ע"ש.

בשם הגר"א ז"ל, (ראה עוד בביאור הגר"א לספר יצירה פ"ו מ"א בד"ה תלי, ורמח"ל בסי' אדיר במרום הנפס בילקוט ידיעות האמת, חזו"א קובץ אגרות ח"ג קפ"ח), וגם הרמב"ם בסי' המורה (שם פרק מ"ח) כתב ד"לא יחשוב אפילו אחד שבשמים שערים ודלתות".

ויש עוד אריכות הדברים בנקודה זו אי דעת ר"ת תלוי במח' חכמי האומות וחכמי ישראל או לא, ואם יש להשוות דבריהם כחכמי האומות או לא ועודי ואמל"ב.

שיטת הגאונים

בשור"ת מהר"ם אלשקר (סי' צ"ו), מביא מרב שרידא גאון ורב האי גאון בתשובה (גנזי קדם ח"ה עמ' 37), שהם סתמו כדברי רבי יהודה בגמ' שבת, דמשקיעת החמה הנראית לעין כל (דהיינו השקיעה הראשונה) עד צאה"כ יש זמן של ג' רבעי מיל, והיינו זמן של יציאת ג' כוכבים בינונים שהוא זמן צאה"כ המבואר בגמ' בכמה מקומות, ואז הוא לילה ודאי.

וליישב הסתירה כתבו לתרץ בג' אופנים, א) דרבי יהודה במס' שבת חזר בו ממ"ש במס' פסחים, ולמעשה דעתו דיש רק ג' רבעי מיל עד צאה"כ (מהר"ם אלשקר). ב) דדברי רבי יהודה דמשקיעה"ח עד צאה"כ יש שיעור ד' מיל, קאי רק אליבא דחכמי ישראל, וכמו שביאר רבינו תם בכונת רבי יהודה, ומכיון שנצחו חכמי האומות לחכמי ישראל, לא קיי"ל כדברי רבי יהודה בפסחים שם, ומשקיעה"ח עד צאה"כ יש רק ג' רבעי מיל ולא ד' מיל (מהר"ם אלשקר). ג) דמ"ש בגמ' פסחים דמשקיעת החמה עד צאה"כ הוא שיעור ד' מיל, היינו עד צאת כל הכוכבים, שאז הוא חושך מוחלט, אך אין שום משמעות לזמן זה בהלכה והוא רק מציאות אסטרונומית, אך שיעור ג' רבעי מיל אחרי שקיעה"ח היינו הכוכבים הקובעים זמן לילה כמב' בגמ' שבת דצאת ג'

ו. ז"ל הרמב"ם שם, "ל"ם יטין איצ"א אחד אן פי אלסמא כאבא ודלתות", וכתבנו בפנים מתורגם ללשון הקודש.

ז. וע"ע בחי' הרד"ה (סי' א' עמ' ל"א טור ג') שהק' עוד דגם א"נ כחכמי ישראל מ"מ הרי מבואר שם בגמ' דעובי הרקיעה הוא מהלכה שיעור ד' מיל, נמצא דרך בסוף שיעור ד' מיל נכנס החמה לעובי הרקיע, ולא בשיעור ג' מיל ורביע וצ"ע, ועמ"כ במנורה הטהורה (קני המנורה סי' רס"א סק"ד) ליישב קו' זו.

ח. הו"ד בש"ך (יו"ד סי' רס"ו סק"א) ועוד.

כוכבים בינונים הוא לילה (ש"ת גנת ורדים מהדו"ח סוף כרך א', מהר"ל בגור אריח למס' שבת דף לה, הגר"א בס"א רס"א, ובעל התניא בסידורו).

ועוד כתב מהר"ם אלשקר, שהרי דברי ר"ת שיש ב' שקיעות הוא חידוש נפלא שלא מצינו שקדמו לר"ת בזה, וא"כ כל הראשונים שסתמו ולא הביאו חילוק בין שקיעת ראשונה לשניה, ש"מ דלא ס"ל כן ודעתם כדעת הגאונים, דזמן ביהש"מ מתחיל בשקיעה"ח ונמשך ג' רבעי מיל ע"ש.

התאמת שיטת הגאונים להמציאות בארץ ישראל

ולפי"ז יוצא דזמן צאת הכוכבים בירושלים כיומי ניסן ותשרי בימים השונים הוא בערך י"ד או ט"ו דקות לאחר שקיעה"ח, ואז רואים כוכבים בינונים, שהם הקובעים לאשוויי לדין לילה מה"ת. אך כבר תמה בזה המנחת כהן (מאמר א' סוף פ"ז) שאנו איננו רואים כוכבים בשיעור הנ"ל גם לא ביומי ניסן ותשרי ע"ש, ונאמרו בזה כמה הסברים ויישובים, ונביא חלקם:

א) כתב הרב בעל התניא ז"ל בסידורו (סדר הכנסת שבת) דהכוכבים נראים בשיעור הנ"ל כשהרקיע בטהרתו והאוויר זך, לאיצטגנין שהם זכי הראות הבקאים בגודל הכוכבים ובגודל אורם ע"ש, ואכן ראה בספר הזמנים בהלכה (פמ"ז אות י"ב ובהערות

ט. ואכן המעיין גם בדברי כמה ראשונים ההולכים בעקבות דעת ר"ת ג"כ הביאו דבריו בצורה של חידוש ראה ברמב"ן (תורת האדם, שער האבל, ענין אבילות ישנה, ד"ה ובכאן הביא הענין) דמוכח שלא ידע על חידוש זה של שתי שקיעות לפני ר"ת, וכן בתוס' רי"ד (שבת ל"א מהדורא ג') ועוד. י. ועי' בספר בתי כהונה (ח"ב סי' ד') שכ' ד'מאז ומקדם גמרו רוב הראשונים דלא כר"ת, אלא שלא זכינו לדבריהם בכתובים ע"ש, וע"ע בדברי תלמידו החיד"א במחזיק ברכה (סי' רס"א קו"א) שחלק עליו בנקודה זו.

יא. כ"כ הגר"א בביאורו סי' רס"א דשיעור זה אמור דוקא בימים השונים, וכן ביאר התניא בסידורו לשי' הגאונים וכ"כ במנחת כהן במאמר שני (פ"ב-ה) והפר"ח בקונטרס דבי שימשא (פ"ח) ועוד יב. אף דרבי יהודה סובר דשיעור ג' רבעי מיל, מ"מ ד' יוסי סובר דשיעורה כהרף עין, והוא בערך חצי דקה, וי"א ששיעורה ב' דקות, ודעת רוב הראשונים דשיעורה מופלג משיעורו של רבי יהודה, נמצא דשיעור ביהש"מ הוא בערך י"ד או ט"ו דקות אליבא דהגאונים.

יג. וכידוע שכהיום קשה דבר זה מאוד, הן מחמת שהאוויר אינו זך כבימי חז"ל, וגם מכיון שכל העיירות הגדולות מוארים כלילה באור חשמל (לעקטור), דבר זה משפיע על הרקיע שקשה לראות הכוכבים, ובפרט בעיר כמו ניו יארק וכדומה.

יד. כעיי"ז כ' הפנ"י שבת ל"ד: דשיעורי ביהש"מ ניתן לבקאים דייקא, וראה עוד בהזמנים בהלכה פמ"ח אות י'.

לשם) שמביא עדויות ממומחים שאכן כך הוא המציאות בירושלים שרואים כוכבים בינונים בשיעור י"ד דקות בקושי, ובשיעור ט"ו דקות רואים כבר בברירות יותר ע"ש, וכן מובא בקובץ המעיין (תמוז תשע"ה, נ"ה ד') עפ"י תצפיות המומחים יעו"ש ותמצא נחת"י.

ב) עוד כתבו ליישוב עפ"י המבואר בחז"ל דעד ט"ז מיל שולט עינו של אדם ע"ש, ולפי השיעור הקטן ביותר"י היינו (9.06 miles) וזה פשוט שכהיום איננו רואים אפילו קרוב לשיעור זה, ועל כרחינו צריכין לומר דנחלשה ראייתנו, ואכן בזמן חז"ל ראו בבירור ג' כוכבים בינונים בשיעור הנ"ל, רק אנו כהיום איננו יכולים לראותם, (כ"כ הגה"צ רבי דוד בהר"ן זצ"ל ועוד).

[ויתכן דב' מהלכים אלו משלימים זה את זה, כי איה"נ בזמן חז"ל כולם ראו בשיעור המבואר בגמ' שהוא ג' רבעי מיל אך כהיום ניתן לראות רק לאצטגנינים וזכי הראות וכדו' ויל"ע בזה].

אך הגם שהבאנו דעת מכמה חוקרים ובקאים שאכן בשיעור י"ד או ט"ו דקות בערך כבר רואין כוכבים, מכל מקום יש חוקרים שהגיעו למסקנות אחרות במקצת, חלקם סוברים דרק בשיעור י"ח דקות רואים כוכבים בינונים, וי"א עשרים דקות או כ"ב דקות וכדו', ולפי דבריהם עדיין צ"ב.

א) אך כבר התייחס לזה הרב בעל התניא ז"ע בסידורו, דבאמת השקיעה האמיתית הוא לאחר סילוק וביאת האור מראשי ההרים הגבוהים שבארץ ישראל, שזה כמו ד' דקות לאחר השקיעה הנראית לעין יעו"ש, ומאז מתחילין החשבון של ג' רבעי מיל

טו. ראה עוד בספר גברשת ח"ב עמוד מה, והגר"מ טוקצ'נסקי בספר בין השמשות עמוד מט ועמוד סו, עיי"ש איך זה מתיישב עם דברי הגמרא, שדנו בזה דאיננו רואים בזמן הנ"ל הכוכבים.

טז. גמ' בכורות נ"ד: וע"ע בירושלמי פסחים פ"ד ה"ג ומס' ב"ק פ"ז ה"ז והבן.

יז. אין הכוונה לראיה מדויקת, כי שיעורה פחותה משיעור זה, ראה בס' מדות ושיעורי תורה פ"ו ס"ד.

יח. היינו לשיעורו של הרמב"ם שהוא קטן יותר משיעורו של הגר"ח נאה כידוע ואכ"מ.

יט. הביאו הגר"א מלצר זצ"ל בהערותיו לס' 'בין השמשות' להגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל (מכתב ב' אות ד', עמ' קנ"ג), וכן בספרו אבן האזל על הל' קר"ש (פ"א סי' ג' אות ד'), והובא בספר 'אורח דוד' (הלכות והליכות להגר"ד בהר"ן עמ' נ"ג).

כ. אין הכוונה לחכמי המחקר שאין להם יד ושם בתורת משה, אלא הכוונה הוא ליראים ושלמים שלמדו חכמה זו, וגם בקיאים בסוגיא דביה"ש וצאה"כ וכל המסתעף, וחלקם יש להם ידיעה בחכמת התכונה.

כא. וראה בסדר 'הכנסת שבת' לבעל התניא מהר"ח (תשע"ג) בהרחבה על ענין זה הן בהערות ובמכתבי הרבנים בסוה"ס, ותמצא נחת.

יעו"ש, ועד"ז מבואר במעשה רב (סי' ס"ה, תוס' מעש"ר אות י"ט) בשם הגר"ח מוואלאזין זי"ע שעד שש דקות לאחר שקיעה"ח עדיין יום גמור הוא יעו"ש ומאז מתחיל ביה"ש.

(ב) ועוד הסבר יש, דלפי הרבה פוסקים דשיעור מיל אינו דוקא י"ח דקות, די"א (כ"כ הגר"א בסי' תני"ט סק"ה, וכן הובא בשמו בס' סדר זמנים להגר"א חבר סי' י', ועי' ביאור הלכה שם ד"ה והוי רביעית, וכ"פ בשו"ת חת"ס אה"ע סי' ס"ג ועוד) שהוא כ"ב דקות וחצי, וי"א (עי' חק יעקב תני"ט סק"י, ובשו"ע הרב שם ס"י, וכן בסידור התניא ועוד) שהוא כ"ד דקות, ולפי דבריהם ג"כ מתאריך השיעור דג' רבעי מיל ליי"ח דקות או כ' דקות וכדו'. ובצירוף דעת רבי יוסי שמוסיף לכל הנ"ל עוד כחצי דקה או שתי דקות א"ש היטב.

ולפי"ז א"ש ג"כ המציאות לשי' הגאונים, שלפי המומחים יש לנו כמה שיעורים בזה, הנעים ונדים בין י"ד דקות עד לכ"ב דקות, ולפי הנ"ל יש לכל אלו מקור והסבר בדברי הפוסקים הנוקטים כהגאונים.

עוד קושיות על שי' ר"ת

כמה מגדולי אחרונים (גנוז"ד מהר"ל גר"א בעה"ת מנח"כ ועוד) הקשו על רבינו תם שאלה פשוטה מאוד, שהחוש מכחיש שיטתו, שהרי דברי רבי יהודה קאי על אופק ארץ ישראל או בבל, והרי השמים מלאים כוכבים בשיעור זה עד שאין שום שינוי ומשמעות לכוכבים היוצאים או לאלו היוצאים לפני"ז, ומצינו כמ"פ בגמ' דהסימן הפשוט ביותר ללילה הוא סימן הכוכבים וכנ"ל.

עוד קשה מגמ' ריש ברכות (ב:) דזמן קר"ש של ערבית הוא משעה שעני נכנס לאכול את פתו, ופירש"י (ד"ה משהעני) דדוקא עני שאין לו ממון לקנות נר, אך בזמן צאה"כ יש עדיין אור הזרח מבחוץ לתוך הבית שיכול לראות מהו אוכל ע"ש, והרי ז"פ דבשיעור ד' מיל באר"י מציאות כזה לא שייך כלל. (וכן הק' בס' ח"י וככלות הרז"ה, קוני' בין השמשות סימן א')

החולקים על רבינו תם

ואמנם כמו בכל קושיא יש ב' מהלכים, או לחלוק על האמור, או ליישב מה שנאמר, וגם כאן מצינו ב' מהלכים אלו, קודם כל מצינו לכמה גדולי האחרונים וקדמונים שאכן חלקו על שי' ר"ת מכל וכל מכח קושיות אלו ואחרים (שא"א לפורטם

כב. יש להעיר שהגר"א והתניא ניסחו הקושיא באופ"א, שהרי לרבי יהודה נפשי הערב והבוקר שווים בשיעורם כמבואר בגמ' פסחים, והרי זה פשוט שאין המציאות כן יעו"ש בדבריהם.

כי רבים הם), ומצינו בכמה מגדולי האחרונים שהעיקר המכריע אצלם לנהוג ולפסוק דלא כר"ת היה מכח שני מאורות הגדולים ה"ה הגה"ק בעל התניא ז"ל שכתב ודעת ר"ת יחידי הוא נגד הראשונים והגאונים^כ, ועוד כתב לאחר אריכות הדברים בנידון בזה"ל, "ועוד יש פליאות עצומות מהחוש על דעת זו, וגם ראיות רבות ועצומות מסוגיות התלמוד לדעת הגאונים, הגם שאין דבריהם צריכים חיזוק כנודע, שדבריהם דברי קבלה^{כז}, וכן הגה"ק הגר"א ז"ל^{כח} בביאורו לשו"ע שהכריע דלא כר"ת ראה שם.

ודעת שני גדולים אלו הכריעו אצל כמה גדולי אחרונים (ראה בתהלה לדוד סי' של"א סק"ה, שו"ת אבנ"ז או"ח סי' תצ"ז אות ד', ובסוף סי' של"ג בהגה"ה, משמרת שלום סי' כ"ו סק"ה, מהרש"ג ח"א סי' כ"א אות ג', וס"ו סי' כ"ו אות ב', ובח"ב סי' צ"ה, ערוך השלחן סי' רס"א ס"ח, שו"ת ארץ צבי סי' פ"ו ועוד)

וכן הוא לשון מהרש"ג באחד מתשובותיו בנידון זמני היום (ח"ב סי' ל"ד) שכ' בזה"ל "וידוע ששני גדולים אלו (הגר"א והגרש"ז) היו חכמים מחוכמים בשאר החכמות ובחכמת התכונה, ואף ששאר המחברים לא כתבו מזה, הוא בשביל שלא ידעו, אבל על גאונים הללו ראוי לסמוך בשביל חכמתם בכל החכמות" ע"ש, ודבר שפתיים אך למותר.

כג. וכבר כתב כן מהר"ם אלשקר (שם).

כד. ומה שמצינו לאיזה אחרונים שרצו לומר דברים אלו לא יצאו מפי כתבו של הרב בעה"ת ז"ל, כבר הכה על קרקדם הגה"ק המנחת אלעזר בנימוקי או"ח (סי' רס"א), ועי' בהרחבה בשו"ת דברי פנחס (ח"א מהדורה חליטאי סי' ל"ד).

כה. ראוי לציין, דאף שבסידור התניא אכן הביא שי' הגאונים במובאים בשו"ת מהר"ם אלשקר והכריע בזה"י מכח אותם קושיות ממש שהעלה הגר"א בביאורו לשו"ע, מ"מ הגר"א לא הביא דברי הגאונים כלל, רק כתב כדבריהם מרעת עצמו, והכריע כן נגד ר"ת, אך קשה מאוד לומר שלא ראה דברי הגאונים שהרי הש"ך בח"ל מילח חביאו, אך צ"ב שלא הביאם, ומצד שני י"א שלא קשה כל כך, כי כך הוא דרכו של הגר"א כמ"ס, שפשיעו' לדברי איזה ראשון וכדו' מדעת עצמו, אין דרכו להביא דבריהם בכל מקום ויל"ע.

ביהש"מ התחלתה בזמן שקיעת החמה, ונמשך זמנה עד זמן צאה"כ בפועל, ורק בימים השווים זמנה נמשך ג' רבעי מילי".

ולפי"ז יתיישב דברי הגמ' ריש ברכות בענין זמן קר"ש וכו', דשפיר שיין שיהא עדיין קצת אור היום בשעת צאת הכוכבים.

ראיות מדברי הראשונים כהמנחת כהן

וכן יש כמה ראיות מדברי הראשונים שפסקו כר"ת שהבינו בפשטות כהמנחת כהן, ונציין לחלקם, (א) בחי' הרמב"ן (נדה ט"ז.) מבואר דאפשר לבדוק בדיקת עד לאור היום בזמן צאה"כ, ודעתו כר"ת (כידוע, ב) בחי' הריטב"א כתב (תענית י"ב:) דבזמן צאה"כ יש עדיין אור רב על הרקיע ע"ש, וגם הוא פסק כר"ת, (ג) בחי' הר"ן ריש פסחים (ד.) כתב בשם הראב"ד שבזמן בדיקת חמץ שהוא כלילה יש עדיין מעט אור ברקיע ע"ש, וגם הוא פסק כר"ת.

הרי שלדעת כמה גדולי הראשונים גם בצאה"כ לש"י ר"ת יש עדיין אור על הרקיע עכ"פ במקצת, וזה לא יתכן אם נפרש ר"ת כפשוטו, רק אליבא דהמנחת כהן וההולכים בשיטתו דהכל ככוכבים תליא, אתי שפיר.

הקושי בשיטת המנחת כהן

אמנם האחרונים נתקשו במהלך זו (ראה בדברי מהרש"ג המצויין לעיל), היות דברי הגמ' ורבי יהודה קאי על ארץ ישראל, ושיעור ד' מיל אינו מתאים באופן ארץ ישראל בשום יום במשך השנה, ובפרט לא בימים השווים ביומי ניסן ותשרי, ועוד דאי ס"ל להמנח"כ דשיעור זה נאמר באר"י בימים השווים (כמש"כ בעצמו במאמר ב' פ"ג), הרי המציאות היא שבימים אלו בחלוף שיעור ד' מיל השמש שוקעת מתחת לאופק שיעור 16.1 מעלות, וא"כ הו"ל לקבוע שיעור זה לביהש"מ בכל מקום בעולם, דהיינו

בה. כ"כ במשנ"ב (ביאה"ל רס"א ד"ה קודם, ורצ"ג ד"ה ער), משמרת שלום (סי' כ"ו סק"ה), קנה וקינמן (סי' א' אות י"ד), שו"ת אג"מ (יו"ד ח"ב סי' ע"ט) ועוד.

ואף שיש שהעירו שהכוכבים של הגאונים הם כוכבים קטנים וזעירים הנראים רק למומחים משא"כ אליבא דהמנח"כ צריך כוכבים הנראים לעין כל, ונמצא שיש נפק"מ בין צאה"כ דהגאונים לצאה"כ דר"ת גם אליבא דהמנח"כ, אך היטב אשר דיבר בזה ידידי הגרי"ח וינגרטן בקונטרסו על ביה"ש (חלק המכתבים עמ' ר"ו-ר"ז) דביסוד הדברים לא נחלקו, רק שאליבא דהגאונים יש לנו סכינא חריפתא אין לבדוק הכוכבים מבוסס על השיעור דג"ר מיל אחרי שקיעה"ה, משא"כ להמנח"כ שלא היה לו דרך מדידה זו שהרי לא ס"ל כהגאונים, ע"כ סמך על ראות עיני האדם כמבואר בדבריו (מאמר א' פ"ג), ולכן יכול להתאחר בכמה דקות, אך ביסוד הדברים שניהם שווים והבן.

פרק שני

אך הרבה מגדולי האחרונים כתבו ליישב שיטתו ולבארם בכמה אופנים, ונביא ב' מהלכים מפורסמים שמצינו בדברי גדולי האחרונים בביאור ש"י ר"ת.

דעת המנחת כהן

מפורסם הוא בבי מדרשא המהלך של ה"מנחת כהן" להג"ר אברהם הכהן פימינטיל וצ"ל (מרבני אמשטרדם) שערך חיבור שלם 'מבוא השמש' לברר סוגיא עמומה זו, ועוקר הרים בזה, ולהלכה פסק כר"ת אך החמיר במידי דאורייתא לש"י הגאונים ולא ניח"ל להקל אפילו לעת הצורך (מאמר א' פרק ו') ע"ש, אך נתקשה רבות בסתירת המציאות לש"י ר"ת ומכח זה חידש (במ"ב פ"ה ד"ה ונ"ל) דגם אליבא דרבינו תם כל שרואה ג' כוכבים בינונים הוא לילה לכל דבר, ואי אפשר לחלוק על זה כלל כי כן מצינו כמ"פ בש"ס ברכות (ב.), שבת (ל"ה:), פסחים (ב.), מגילה (כ:) שבצאת הכוכבים הוא לילה, ועוד קבע (שם פ"ד, ד"ה ונ"ל שראוי) שג' רבעי מיל קודם צאה"כ מתחיל זמן ביהש"מ, כי אז הוא השקיעה השניה של ר"ת, ולפי"ז הוא יום גמור, וראה עוד בהערה י"ז.

ולפי"ז יוצא דלדעת המנח"כ אין נפק"מ למעשה בין הגאונים לר"ת לענין זמן צאה"כ, כי היכא דרואין כוכבים הרי הוא לילה אליבא דכו"ע, והמח' הוא רק בזמן התחלת ביהש"מ, דר"ת ס"ל להתחלת ביהש"מ הוא רק ג' רבעי מיל לפני צאה"כ בפועל, ומשקיעת החמה עד שיעור זה עדיין יום גמור הוא, אך הגאונים סוברים דזמן

כו. ע"ש דאיירי לענין הדלקת הנר בערש"ק לאחר השקיעה וז"ל, כבר נהגו כל ישראל בכל מושבותם להדליק את הנר ולקבל שבת קודם שתשקע החמה תחת האופק וכו', ומנהגן של ישראל תורה היא ואין לפרוץ גדר ואפילו בעת הצורך, וראוי לקנוס העושה מלאכה בערב שבת אחר השקיעה כפי מה שיראו לחכמים ולפי צורך השעה עכ"ל.

כו. בכדי שלא חסותור דברי ר"ת הפשוטים לקביעתו זה של המנח"כ, כי לתרץ בכמה אופנים ראה בדבריו במאמר ב' (פ"ד, ופ"ה ד"ה ונ"ל, ור"ה והנה אחר), וראה מה שדנו בדבריו בסי' הומנים בהלכה (פמ"ב אות י"ט) ובסי' כי בא השמש (פרק י"ג) ועוד.

אותו מדת החושך, ואותם הכוכבים המופיעים בשיעור הנ"ל, אך במציאות לא עשה כן, וגם במקומו לא קבע כן השיעור רק, קבע שיעור בין 7 ל-8.1 מעלות וזה צ"ע.

וזהו באמת עומק קושיתם של הגר"א ובעל התניא, שהם הבינו בפשטות שכונת ר"ת הוא בימים השונים באר"י, ולפי"ז כיון שבימים אלו השמש הוא תחת לרקיע 16.1 מעלות, צריכים לתרגם שיעור זה לכל מקום בעולם ולכל הזמנים, שיהא זמן צאה"כ שיעור 16.1 מעלות מתחת לאופק, אך אין המציאות כן, ולכן חלקו ע"ד ר"ת מכל וכל כידועל"א.

המנהג כהמנחת כהן

אמנם למעשה על אף ריבוי הקושיות מהמציאות ומשי' ר"ת עצמה על שי' המנחת כהן, מ"מ סברו ונקטו כדבריו רובם המכריע של גדולי האחרונים שנקטו כר"ת, ומה שמפורסם לומר דמין הבי' בשו"ע סובר כר"ת, אכן אמת הוא לדעת רוב הפוסקים ל"א, אך לא ס"ל כפי שי' ר"ת הידועה בזמנינו (דהיינו שיעור ד' מיל - ע"ב דקות) רק כדעת

כט. ואל תתמה היאך שינה מימות החורף לימות הקיץ, כי בימים עברו היה קשה למדוד במדויק כמה מעלות שקע השמש מתחת לאופק, רק שעשו כן בהשערה, ולכן כמ"פ אנו רואים בלוחות של כמה מהגדולים שהיו איזה שינויים קלים בתקופת השנה, אך שינוי בין 16.1 מעלות ל-6 מעלות לא באה מחמת טעות כמובן.

ל. ראה בס' דברי יוסף (דף מו-מז, נו-נז) ובס' שבילי דוד (או"ח סי' רס"א) מש"כ ליישב המנהג כהמנחת כהן ע"ש.

לא. ויש להביא כאן לשון הגה"צ גאב"ד ערלוי זצ"ל (נרפס בקובץ בית הלל גליון י') שכתב בסוף תשובתו בביתאור צאה"כ דשי' ר"ת, וז"ל ואזכיר לכת"ה נ"י עוד שפעם אחת עת זכיתי לקבל פניו של הגה"ק כ"ק אדמו"ר מצאנו ק"ב זצ"ל שאלתי לו, היות דלדעתו הגדולה תיגוף שנוגד ליל שבת לפני שבעים ושתים דקות אחר משקיעת החמה הנהוג, א"א למולו בשבת, א"כ למה אינו פוסק לכל הסרים למשמעתו שבמערב אירופא או ארה"ב שלא למדור אפילו אחרי ע"ב דקות היות מהשקיעה עד זמן שהכוכבים נראים יש חילוק רב בין אר"י ומדינות אלו לכן מן הראוי להורות בנוגע קביעת הלילה לא כמו שהוא בא"י אלא בהתאם המקום, ולא ענה לי כלום, ובהיותי בניאורק [כמדומה בשנת תשי"ט] אמרתי לידדי הרב החסיד רבי חנה טייטלבוים שליט"א שישאל את ש"ב מן הגה"ק האדמו"ר מסטמר זצ"ל שאלה הנ"ל, ולא זכיתי לקבל תשובת כ"ק האדמו"ר מסטמר זצ"ל על שאלתי עכ"ל.

לב. אך י"א דהשו"ע חזר בו מדעתו להקל כר"ת וביו"ד הל' מילה (רס"ו ס"ט) פסק כהגאונים, כ"כ בבית דוד (סי' קכ"ו), ובסידור התניא (סדר הכנסת שבת) ע"ש, ויש שהבינו שכ"ה כונת הש"ך בהל' מילה שם (ס"ק י"א), אך רוב האחרונים חולקים על הנחה זו וכמ"ש המג"א (סי' שלא סק"ב), וראה עוד בענין זה בקובץ בית אהרן וישראל (גליון קסח עמ' קז-קח בהערה, וגליון קעב עמ' קיג), אריכות הדברים לכאן ולכאן בנקודה זו.

המנחת כהן אליבא דר"ת, וכמו שכתבו גדולי האחרונים בשיטתו ראה במשנה ברורה (ביאור הל' סי' רצ"ג ד"ה עד, ובס' רס"א ד"ה קודם הלילה ובמשנ"ב שם סקכ"ד, משנ"ב סי' של"א סק"י"ד), טהרת ישראל (קונטרס התשובות סי' י' אות ד'), קצות השלחן (סוף ח"ג דף ע"א), שו"ת ויען יוסף (או"ח ח"א סי' ק"ג בהערה), שו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' כ"ד אות ו'), אפריון חתנים (ערלוי, סי' ט"ז) ועוד.

וכן סברו להלכה רוב גדולי האחרונים ה"ה הב"ח (שו"ת הישנות סי' קנ"ד), מג"א (סי' של"א סק"ב), אליהו רבה (שם סק"ב), פרי חדש (בקונטרס דבי שמשא), החתם סופר (שו"ת או"ח סי' פ"ג, חיי אדם (שבת כלל ה', וחכמ"א כלל קמ"ט אות ו'), ועוד רבות, וכן ברוב ספרי השו"ת נקטו כן ל"א.

וכן מבואר בכמעט כל הלוחות מקדמת דנא"ה, שזמנם נקבעו ע"י גדולי הפוסקים במקומם ובזמניהם, שגם במקומות שנהגו כר"ת, מ"מ לא קבעו זמן מוצש"ק בעבור שיעור ד' מילין משקיעה"ה, וכמ"ש הגה"צ מפאפא זצ"ל (שו"ת ויען יוסף ח"א סי' ק"ג בהערה) "כן נראה משמעות כל האחרונים שתפסו כר"ת, ולא הזהירו לדקדק על שיעור ד' מיל" עכ"ל, והיינו כי סברו ונהגו כשי' המנחת כהן דהכל כוכבים תליא.

ולכן יראה המעיין בלשונם של רבותינו האחרונים וגדולי הפוסקים, שבכל מקום שרצו לבאר אימת חלה זמן בין השמשות, לא כתבו שהוא בעבור שיעור ג' מיל ורביע מזמן שקיעת החמה, אלא כתבו שהוא ג' מיל ורביע לפני צאת הכוכבים, כי צאה"כ הוא בכל מקום ובכל יום בשנה בזמן שונה, ואילו היו סוברים שיעור ד' מיל כפשוטו לא היה להם למימר כן, אלא פשוט דבעבור שיעור ג' מיל ורביע אז מתחיל ביה"ש, אך כאמור היינו טעמא כיון דס"ל כהמנחת"כ לא כתבו כן אלא כנ"ל.

לג. כי שם דצאה"כ היה 8:55 בזמן ששקיעה"ה היה בשעה 8:03 ובתחילת התשובה כי בתוה"ד שאנו תופסים במחלט כדעת ר"ת ע"ש, ואכן בחידושו למס' נדה (ס"ח. דה קשיא) מבואר דאין בין שקיעה"ה לצאה"כ יותר משיעור שעה ע"ש, וע"ע בשו"ת יו"ד סי' ק"כ שדן על כוכבים, וכן העידו בשו"ת דעת סופר (יו"ד סי' פ"ד) שנהג כהמנחת כהן, וכ"כ תלמידו בשו"ת הריב"א (או"ח סי' ט"ו) ובשו"ת מהר"ץ דושינסקי (ח"א סי' כ"ח-כ"ט) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' ק"ד) ועוד.

לד. ראה שו"ת ערוגת הבשם (או"ח סי' ס"ו), שו"ת בית שערים (יו"ד סי' ש"מ), שו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב סי' צ"ה), שו"ת מחנה חיים (ח"ב או"ח סי' כ"ד), שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' צ"א וסי' קמ"ח), שו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ו סי' קל"ט), שו"ת קרן לדוד (או"ח סי' ע"ט), שו"ת מהר"ץ דושינסקי (סי' כ"ח) ועוד רבות.

לה. ראה בקובץ עץ חיים (גליון ג') וגליון ח') שהביאו עשרות לוחות מהרבה קהילות גדולות שחישבו לפי הכוכבים ע"ש. וכן מבואר בכמעט כל הלוחות שהיא בספר 'הזמנים בהלכה' שהלכו לפי הכוכבים גם אליבא דר"ת.

מהלך חרש בדעת ר"ת

והנה קיים עוד מהלך מחודש בדעת רבינו תם שאינו כל כך מפורסם כמהלך ה'מנחת כהן', אך כמה מגדולי האחרונים סוברים כן, ויש לה הרבה יסודות בדברי הראשונים ז"ל, ולאחרונה נתפרסם מהלך זה ביותר, וזו תוכנה:

בספר ח"י וכללות הרז"ה¹ (קונטרס בין השמשות ס"י ג') להגאון רבי זאב הלוי אלסקר זצ"ל מגדולי חכמי בראד, כתב לחדש דמעולם לא נחלקו ר"ת והגאונים בהתחלת זמן ביהש"מ, דכונת ר"ת דיש ב' שקיעות או תחלה וסוף השקיעה, כונתו דתחילת השקיעה הוא משעה שמתחלת מעט מגוף החמה ליכנס בעובי הרקיע עד הלילה שיעורה ד' מיל, אך סוף השקיעה היינו לאחר שכבר שקעה כל גוף החמה תחת האופק, ואז מתחיל ביהש"מ, והיינו שקיעה השניה או סוף השקיעה, שהשמש מתחיל לשקוע מתחת לאופק, וזה נקרא תחילת השקיעה, ולאחר שנתכסית לגמרי מעינינו נקרא סוף השקיעה, ולדעת ר"ת משעה זו מתחיל בין השמשות, וזה תואם לגמרי שי' הגאונים ודו"ק.

ובאמת מצינו ממש כדברי הרז"ה ז"ל במרכבת המשנה (שבת פ"ה ה"ד אות א') שהביא קו' הלח"מ על ר"ת מחכמי האומות שהבאנו לעיל (פרק א'), וכתב ליישב בזה² ל' ומה שהקשה הלח"מ לדרך ר"ת לא קשיא מידי, דודאי אף לדעת חכמי האומות נמי שייך לחלק, דסוגיא דפסחים משהתחיל החמה לשקוע, וסוגיא דשבת לאחר שתשקע כל החמה ויתכסה כל גופה תחת האופק וזה פשוט³ ע"כ, הרי לן מפורש כדברי הרז"ה בביאור שי' ר"ת, ואכן יש עוד כמה אחרונים שמדבריהם יש משמעות והוכחות שסוברים כך ואכ"מ.

אמנם באמת כבר הקדימו במהלך זה המנחת כהן (ש"א פ"ז) שרצה לפרש כן בשי' ר"ת, אך דחאו בשתי ידיים, שהרי מתחילת שקיעת גלגל החמה עד סופה אינו יותר

ל. אמנם אין כונתנו כלל לקבוע מסמרות בזה, רק הרחבנו בזה מכיון שמהלך זה אינו מפורסם כל כך.

ל. י"ל בזאלקווא שנת תקי"ד בהסכמת הגאון הנודע ביהודה שהיה ידידו ורעו כמבואר בכמה תשובות שמביא מדבריו ומפלפל בהם, ובתשובה אחת כותב ושייך בהסכמתו חידושו על עניני ביהש"מ ע"ש, וגם המחבר כתב בהקדמתו שהרצה בפני הנוכח⁴ חידושו בסוגיא דביהש"מ ונענה לו בראשו.

וראו ליציץ דמש"כ כמה ממחברי זמננו שהנוכח⁵ לא היה ניח"ל בכמה מחידושו כי חלק על דברי הגאונים שקדמו לו, המעיין בתשובת הנוכח⁶ מהדו"ק (או"ח ס"י ל"ח) יראה שכונת הנוכח⁷ לא היתה לחידושו בסוגיא דביהש"מ, אלא לחידושו בעניני השיעורים שחלק ע"ד כל הראשונים וע"ז השיג הנוכח⁸ יעו"ש, אך בסוגיא דביהש"מ נראה מהסכמת הנוכח⁹ שהסכים לדבריו וכנ"ל.

מג' דקות, ואינו בשיעור ג' רבעי מיל, ולכן מסיק שאאל"כ בדעת ר"ת ע"ש, ולכן דברי הרז"ה צ"ע, והוא פלא גדול, שהרי הרז"ה ודאי ראה דברי המנחת כהן, שהרי כל הקונטרס שלו על ביהש"מ בנוי לפלפל ולסתור דבריו, ואעפ"כ, כתב לבאר כך בשי' ר"ת וצ"ב.

אמנם בשו"ת בני ציון (ח"ב ס"י ט"ז) לא' מגדולי ירושלים ומומחה גדול בחכמת התכונה, ה"ה הגה"צ רבי דוד שפירא זצ"ל¹, ג"כ דרך בדרכו של הרז"ה ז"ל אך בשינוי קל, דמש"כ ר"ת שאחר השקיעה הראשונה הוא עדיין יום גמור, אין הכונה לשקיעה הידוע לנו, רק ג' מילין ורביע קודם לשקיעה שלנו, שאז מתחיל 'קרני השמש' לשקוע, וזה השקיעה הראשונה של ר"ת ושקיעה הנראית לנו היא השקיעה השניה של ר"ת, ע"ש שהביא ראיות מדברי הראשונים בזה.

וכעין מהלך זה מבואר בכמה תשובות האחרונים ובפרט מבית מדרשם של מרן החת"ס ה"ה רבי עקיבה יוסף שלזינגר (שו"ת או"ח ח"ב ס"י ק"צ), שו"ת מהרי"ץ (דושינסקי- ס"י כ"ח) ועוד, דשקיעה ראשונה לר"ת הוא ד' מילין לפני צאה"כ בפועל, וראה עוד בשו"ת דבר יהושע (ח"ב ס"י צ"ב) וכ"כ באפריון חתנים (ח"א ס"י ט"ז וח"ב ס"י ד') להגה"צ מערלווי זצ"ל ומש"כ בשם הקרן לדוד, וביאר כן בדעת השו"ע והחת"ס, וכ"כ בדעת ר"ת בשו"ת יצחק ירנן (ח"ג ס"י ל"ג) ע"ש.

וכבר מצינו בכמה ראשונים שכמעט מפורש בדבריהם כמהלך זה בהבנת דברי ר"ת, ראה תוס' רי"ד (שבת ל"ה:), מהר"ח או"ז² (ס"י קפ"ו), מאירי (שבת ל"ד:), כ"א: ברכות ב:) ועוד.

ואף שבהשקפה ראשונה מהלך זה נראית כתמוה קצת, וגם הרבה אחרונים יצאו חוצץ נגד מהלך זמ"מ³, מ"מ לאחרונה כמה וכמה מחברים ות"ח שעסקו בסוגיא זו לעומק הגיעו למסקנא זו, וכן יש למהלך זה יסודות חזקים בכמה וכמה מדברי הראשונים וגדולי אחרונים, ולאחרונה י"ל ספר שלם עב הכרס על מהלך זה במיוחד,

לח. כידוע היה מגדולי תלמידי המנחת אלעזר ד"ע, וכל השאלות בעניני זמנים כגון קו התאריך וכדו' עלו על שלחנו, וגדולי ישראל חיכו למוצא פיו יעויין בהסכמת לספריו.

לט. ע"י שו"ת שבט חלוי (ח"י ס"י נ"א), ואפריון חתנים הנ"ל שהבינו כן בדבריו ע"ש.

מ. כך הבינו בדבריו באבן האול (חלי ק"ש ס"א ה"א ס"י ב' אות ד'), שו"ת דבר יהושע (ח"ב ס"י ע"ה אות א'), בני ציון חני"ל ע"ש.

מא. ראה בשו"ת שבט חלוי (ח"י ס"י נ"א) שהעיר בזה בקצרה, ובס' כי בא השמש להגר"ד יוסף שליט"א (פרק ט"ו) ועוד.

"יום ולילה של תורה"י, וראה שם בהסכמת גדולי הרבנים שכמה מהם כתבו ג"כ שהם סברו כדעתו בביאור שי' ר"ת וכו' ע"ש, וכ"כ כמה מגדולי המחברים ות"ח בדורינו, דיש במהלך זו יסודות נאמנים בדברי הראשונים וגדולי הפוסקים, ומצד שני הרבה אחרונים סתרו מהלך זה כאמור.

הנפק"מ בין ב' מהלכים אלו

אך יש לציין דב' מהלכים אלו, אף שתוכנם ועיקרם באו ליישב ולהתאים שי' ר"ת להמציאות, ולהמנהג הרווח בכלל ישראל, מכל מקום נפקותא יש ביניהם, כי להמנחת כהן יש ב' שיטות בנוגע לזמן התחלת ביה"ש, אך למהלך זה האחרון אין כאן ב' שיטות בזה לענין זמן התחלת בין השמשות^י, וזה חידוש עצום וכמו שהעירו ע"ז כמה אחרונים 'וכי בחנם חנטו חנטייה וספדו ספדייה' הרי גדולי האחרונים עמלו וטרחו בבירור וליבון סוגיא זו ושני שיטות אלו, אך להנ"ל אין לנו ב' שיטות בזה והוא חידוש גדול (ראה בספר כי בא השמש פרק ט"ו).

אך מצד שני מרוויחים במהלך זה קושיא עצומה שיש על שי' ר"ת בענין 'עובי הרקיע' וכמשנ"ת מדברי מרכבת המשנה, שכונת עובי הרקיע הוא לשקיעה מתחת לאופק^י, אך אליבא דהמנחת כהן צריכין ליישב קו' זו באופ"א^י, וכן מרוויחים הקושיא שלא מצינו ברובם של המקומות שנהגו להמתין שיעור ד' מיל, אף שכתבו מפורש דסברו כר"ת ודו"ק.

איברא דאף אי נימא ששיטת ר"ת מתיישב היטב לפי מהלך זה, וגם מובן למה גם אלו שסברו כרבינו תם לא המתינו לשיעור ד' מיל, וכן מרוויחים עוד כמה קושיות ותמיהות בסוגיא זו כמו שהאריכו והרחיבו המצדדים במהלך זה, מ"מ חלק גדול של

מב. להג"ר יעקב גרשון וייס שליט"א בעל מח"ס 'מדות ומשקלות של תורה'.

מג. אף שאמנם יש חילוק בביאור הסוגיא בין ר"ת להגאונים גם לפי מהלך זה, מ"מ אין נפק"מ ביניהם מתי הוא התחלת זמן ביה"ש, כי אליבא דשניהם זמנה מתחיל בשקיעת החמה מתחת לאופק, רק שלאיבא דר"ת יש גם שקיעה מוקדמת יותר, בזמן שהחמה מתחיל לשקוע וקרני השמש אינם נראים כל כך בחזק.

מד. ואף שהבאנו דאאל"כ כיון דהמציאות הוא שמזמן התחלת השמש לשקוע תחת לאופק עד שנתכסה לגמרי, לוקח זמן מועט כמו ב' או ג' דקות, ולא ג"ד מיל, ודלא כהר"ה ומרכה"מ, מ"מ עיקר חירוצו ניתן לומר שכונת ר"ת במש"כ שהשמש שוקע לעובי הרקיע, כונתו שקיעת גוף השמש מתחת לאופק ודו"ק.

מה. או כרעק"א עפי"ד השטמ"ק או כהפוסקים דר"ת קאי גם אליבא דחכמי האומות וכמו שהבאנו לעיל.

המנהג לא נתיישב, שהרי המנהג בהרבה מקומות שהיו עושים מלאכה לאחר שקיעה"ח מתחת לאופק עד שיעור ג' רבעי מיל לפני צאה"כ (כל מקום לפי מקומו ושעתו), והרי לפי מהלך זה גם ר"ת מודה דבשקיעה"ח מתחיל זמן ביהש"מ, וא"כ האם נקבל שח"ו עברו על ספק איסור סקילה, בודאי שלא.

ובמילים אחרות, הרי כל סיבה שבאנו ליישב שי' ר"ת אינו מפני שכך אמר ר"ת, שהרי יש הרבה שיטות בראשונים שאין לנו יישוב הולם לדבריהם, ובכללם גם הרבה חידושים של ר"ת, ואף שבודאי מצוה ליישב כל דברי הראשונים, אך לא נקבע הלכה כדבריהם ע"י היישוב לדבריהם אי הפוסקים נתקשו בדבריהם, אך כאן הרי כתבו כמה גדולי הפוסקים דהלכה כר"ת ונוהגים כדבריו, וכ"ה המנהג בכמה קהילות קדושות, ומנהג זה צריך יישוב, ופשוט דמהלך מחודש זה אינו מיישב מנהג זה והבן.

פרק שלישי

כוכבים

הבאנו בס"ד בארוכה שהעיקר הקובע הוא הכוכבים, והיינו גם אליבא דר"ת כמו שביאר המנחת כהן והאחרונים ההולכים בשיטתו, ועתה פש לן לברורי באיזה כוכבים מדובר וכל המסתעף.

כוכבים בינונים וקטנים

מעיקר דינא דגמ' זמן צאה"כ הוא כל שיצא ג' כוכבים בינונים, כמבואר בגמ' (שבת ל"ה:) לא גדולים הנראים ביום ולא קטנים הנראים בלילה, אלא בינונים, וכל היכא דמוזכר בגמ' שיעור צאה"כ הכונה הוא לכוכבים אלו, אמנם בדברי הראשונים מבואר שחששו שמא יבואו לטעות בין בינונים לגדולים, כי איננו בקיאים להבחין ביניהם, ועל כן במידי דאורייתא יש להמתין לכוכבים קטנים ובזה יוצא מידי כל חשש, (כ"כ רבינו יונה במס' ברכות א: ד"ה והא, וכ"מ בתוס' ריש פסחים ב. ד"ה והא קיי"ל, ועוד).

ואכן כן נפסק בשו"ע ובפוסקים דבכל מידי דרבנן סגי בכוכבים בינונים, כגון לענין תענית (תקס"ב ס"א), זמן תפילת מעריב (ראה בסידור הרב, סדר הכנסת שבת), ספירת העומר (שו"ע הרב תפ"ט ס"ב), זמן טבילת מצוה (גליון מהרש"א יו"ד סי' קצ"ז ס"ה ד"ה וכן, אמרות טהורות להרה"ק מבוטשאטש ז"ע הל' טבילה ס"ז, ודרכי תשובה סי' קצ"ט ס"ק י"ז), ועוד.

ובמידי דאורייתא נפסק בשו"ע להחמיר לשיעור כוכבים קטנים, וכמב' בשו"ע לגבי קריאת שמע של ערבית (רל"ה ס"א), ומבואר במג"א שם (סק"א) דאף שמן הדין סגי בכוכבים בינונים, אך כיון דאיננו בקיאים בין בינונים לגדולים יש להמתין לקטנים דוקא ע"ש.

אמנם אף שבדברי הרבינו יונה והשו"ע מבואר דצריכין להמתין לכוכבים קטנים לכל מידי דאורייתא, אף מ"מ דעת כמה גדולי הפוסקים דגם במידי דאורייתא יש לסמוך על כוכבים בינונים, כ"פ הרמב"ם (פ"ה מהל' שבת ה"ד) ושו"ת פנים מאירות

(ח"א סו"ס פ"א), וחיי אדם"י (כלל ל"ד ס"ב), ערוך השלחן (סי' רל"ה ס"ט בסוגריים), וי"א שגם הבעל התניא פסק כן [ראה בהערה"י] להלכה למעשה וראה עוד בהערה"י, אך למעשה נהוג עלמא כהשו"ע וכסתימת שאר גדולי הפוסקים, אך ראוי לציין שדרכיה"ק בעל האהבת ישראל ז"ע נהג להקל בזה והתפלל ערבית וקר"ש בשיעור כוכבים בינונים כעיקר דינא דגמ' וכש"י הרמב"ם, וכן נהג רביה"ק האמרי חיים ז"ע ואף ביאר הענין ע"ד רמז (מובא במאיר החיים ח"ב עמ' ע"ח), ומ"מ רביה"ק הישועות משה ז"ע לא נהג כן אלא המתין לזמן מאוחר יותר קצת מכוכבים בינונים.

זהירות בזמן תפלת מנחה ודיני עשיית שבותין בערב שבת

אמנם יש בזה גם חומרא, כי אף שלדעת הגאונים, או אפילו לרבינו תם לפי הרבה פוסקים^א, צריכים להתפלל מנחה לפני שקיעה"ח, מכל מקום בדיעבד הרבה סומכים להקל כפשטות לשון הרמ"א (רל"ג ס"א) בזמן תפלת מנחה עד הלילה, הכונה לצאת

מז. ראה במשנ"ב (סי' רל"ה שעה"צ סק"ג) שהביא דברי החי"א, וכ' שאולי הוא טעות סופר, וצ"ל קטנים, אך להמבואר דכ"ה דעת הרמב"ם ועוד פוסקים ל"ק כלל.

מז. ראה בסדר הכנסת שבת לכ"ק ארמור הזקן (קה"ת תשע"ג) במכתבי הרבנים שבסוף הספר שדנו בזה (ראה עמ' ע"ה וע"ז ופ"ד).

מח. יש לציין למכתבו של הגר"ח פ' ביניש שליט"א בעמח"ס 'הזמנים בהלכה' הנדפס בלוח דבר בעתו (שנת תשע"ח), שהעיר דכיון דטעם חומרת הראשונים להמתין לכוכבים קטנים במידי דאורייתא הוא משום חוסר בקיאות בכוכבים, והיי כהיום שרובא דעלמא אין חודים בכוכבים, אלא משתמשים בשעון, וא"כ חשש זה לא קיים עוד, ובמג"א (סי' תר"צ ס"ק כ"ב) מבואר רכל דבר שהוא רק משום חששא אין צריך מניח אחר להתירו, אף אם נגזר במנין יעו"ש, ודבריו הם על גזירות חז"ל, וזה אינו מחז"ל אלא מחומרת הראשונים וכש"כ הוא, וא"כ כהיום גם הסוברים דיש להמתין לכוכבים קטנים יודו לכאורה דשרי כבר בכוכבים בינונים ע"ש. עכ"ד.

אמנם למעשה כאמור רוב הפוסקים לא העירו בזה, ולכן יש להמתין לכתחלה לכוכבים קטנים וכפשטות דברי הפוסקים, רק שיש מקום להקל בנוגע לשיעור הכוכבים קטנים, שנחלקו בשיעורו המדויק, ובזה בוראי ניתן להקל כשיעור המוקדם יותר, שהרי מעיקה"ד סגי בבינונים והבן.

מז. מפי הגה"צ הישיש רבי מנחם מענדל שנעבאלג שליט"א גאב"ד מאנטשעסטר יצ"ו (תלמיד ויליד עיירה ויזניצא).

ג. ביאר הענין עפ"י רמז, כי הכוכבים הם למשל לדרך הממוצע, שבה צריך האדם להתנהג, הגאון הוא מידה מגונה מאד, וענוה היא מידה טובה, אבל לפעמים צ"ל בבחינת 'ויגבה לבו בדרכי ה' - גאון דקדושה, ומי שיכול להבחין מתי להתנהג בענוה ומתי צ"ל 'ויגבה לבו' (דהיינו בבחינת 'כוכב בינוני') - הוא יכול להתפלל עכ"ד.

נא. מנחת כהן אליבא דר"ת (מאמר ב' פ"ט) ועוד, אך הרבה חולקים ע"ז כידוע.

הכוכבים, וגם הרב בעל התניא זי"ע (בסידורו) כתב ללמד זכות על המקילין, דכיון שהוא מלתא דרבנן אין מחמירין בזה בזמן ביה"ש, ולכן אין למחות במקילין בזה בשעת הדחק ע"ש, אך זמנה לכל היותר הוא עד זמן צאה"כ מעיקר הדין שהוא כוכבים בינונים, שהרי מאז הוא זמן תחילת תפילת ערבית והדברים פשוטים, וכן עוררו על כך הרבה גדולי וחשובי הרבנים ראה בהערה יי.

וה"ה לענין דיני שבותין דרבנן שהתירו חז"ל בבין השמשות במקום מצוה או צורך גדול, שגם זה הוא דוקא עד זמן הופעת כוכבים בינונים, כי מעיקה"ד הוא לילה לכל דבר, אך לאחר ראיית כוכבים אין להקל, אף להמחמירים באפוקי יומי כשיעור ד' מיל והבן, כ"כ בשו"ת אגורה באהלך (ח"ב או"ח סי' קכ"ט) ובעוד כמה ממחברי זמנינו הנוהגים עפ"י שיטת ר"ת יי.

ובכלל ראוי לציין דלדעת כמה ממאורי החסידות זי"ע אין נכון להתפלל אחרי שקיעת החמה וכדעת המקובל רבי חיים ויטאל זי"ע (עץ הדעת טוב פר' ויצא ד"ה וכפי) דזמן תפילת מנחה כלה בשקיעת החמה ע"ש, וכן מבואר בתולדות יעקב יוסף (פר' בהעלותך), אמרי פנחס (שער סדר היום אות ק"נ, ובפאר לשרים עמ' י"ח אות ר'), ס' ארץ החיים עמ"ס ברכות (כ"ו: בתוס' ד"ה יעקב) להגה"ק בעל באר מים חיים זי"ע, וכ"כ הגה"ק בעל בני יששכר זי"ע בספרו מגיד תעלומה עמ"ס ברכות (ריש פ"ד ע"ד רבינו יונה) ומסיים בזה"ל, וכאן תוכחה מגולה למאחרים וסומכים על קנה רצון ומי לא יחוש על דברי הראשונים עכ"ל.

כוכבים קטנים רצופים

והנה בתלמידי רבינו יונה (מבוא בר"ן וב"י סי' רצ"ג) מבואר דמכיון דיש דין תוספת

נב. ע"י שו"ת שלום (ח"ג או"ח סי' ע"ה) להגה"צ מאדווארי זצ"ל שהרחיב בזה, ואף שלימד זכות על המקילין להתפלל מנחה עד שיעור ע"ב דקות אחר השקיעה, מ"מ לכתחלה דעתו דאין להתפלל לאחר שיעור 45 דקות משקיעת החמה, שהרי אנו רואים בעינינו כוכבים ברקיע והיאך נתפלל ע"ש, וכן כתב הגה"צ רבי יצחק לעבאוויטש שליט"א אבד"ק ווארדירוזש, שכתב בזה"ל, למען אחי ורעי אדברה נא, אבקש מכל התלמידים הי"ו והסרים למשמעתי — קול עלה נדף, להזהר בתפלת מנחה — שלא להתפלל מאוחר יותר מ"חצי שעה" אחר שקיעת החמה, בפרט בכותלי בית מדרשינו, ולמהיר ולנוהר שלומים תן כמי נהר, כו"ח כ"ד אדר א' תשע"ד לפ"ק, יצחק בן ברכה אבדק"י ווארדירוזש יצ"ו עכ"ל, והנה צעטיל זה בבית מדרשו. ועד"ו ראיתי על הרה"ק מהר"י מסקווירא זי"ע שלא התפלל מאוחר יותר מ-42 דקות אחר השקיעה, וסיפר חתנו כ"ק האדמו"ר מרחמסטריווקא שליט"א (ארה"ב) שפעם התפלל ממש בשעה הנ"ל ואמר קרבנות ואשרי בדרכו לביהמ"ד מבמהירות גדולה (ראה עוד בענין זה בגליון חצר הקודש סקווירא מקץ תשס"ט).

נב. כ"כ בס' ישראל והזמנים (ח"א עמ' ש"ע לענין שבות), נטעי גבריאל (שבת ח"א, עמ' חתרכ"ט וכו') ועוד, וראה עוד מש"כ בזה בס' רביד השלחן (עמ' תתל"ט).

שבת, ויש חיוב להוסיף מחול על הקודש קצת, על כן יש להמתין בזמן מוצש"ק לשיעור ג' כוכבים קטנים רצופים, דהיינו אותו מדה ושיעור של כוכבים, רק שלוקח זמן ארוך יותר במקצת עד שיוצאים הרבה מהם, ולכן כשיוצא ג' מהם רצופים, כבר קיימו מצות עשה של תוספת שבת והכי הלכתא וכן נפסק בשו"ע (שם סעי' ב') "צריך ליזהר מלעשות מלאכה עד שיראו שלשה כוכבים קטנים, ולא יהיו מפוזרים, אלא רצופים", ע"כ יי.

מדידת הכוכבים

סוגיא של מדידת הכוכבים מהו כוכב בינוני ומהו קטן וכדו' וכו' הוא קצת מורכב ומסובך, ובפרט שמכיון שהוא נתונה כפי ראות עיני האדם על כן משך הדורות מצינו שלא היה דבר ברור בזה, ורק בכמה מאות שנים האחרונות התחילו למדוד עפ"י שיטת המעלות degrees, דהיינו שקבעו הזמנים כפי כמה מעלות החמה שוקע מתחת לאופק, ולפי"ז קבעו שיעור המעלות לכוכבים בינונים, וקטנים, וקטנים רצופים, וראה בהרחבה בספר הזמנים בהלכה (ח"א, פרק י"ח וי"ט) ביאור ואופני המדידה.

נד. וע"ש בדגול מרכבה (רצ"ג שם) שהוסיף דאם רואה שלשה כוכבים קטנים מפוזרים, וממתין מעט אח"כ, מותר לעשות מלאכה, כיון דעיקר טעם דרצופין משום תוספת, וכיון שהמתין הרי הוסיף ע"ש והו"ד במשנ"ב (סק"ח), מ"מ נוהגים להמתין לרצופים דוקא וכפשוטו השו"ע והראשונים.

ועוד כתב לו בתו"ד (וזה נוגע להמשך דברינו להלן), "השלחן ערוך מהגר"א מוילנא היו בין ספרי דבי רב, וגם ס' התניא מהרב מלאדי נ"ע, ואם גם השו"ע מהרב היה בין ספריו הרבים אין בזכורני" עכ"ד.

אמנם בכדי להבין הדבר לאשורו יש לבאר רקע ותוכן המכתב.

כידוע נכדו של הגרעק"א זי"ע ה"ה הרה"ק רבי ליב'ל איגר זי"ע נתקרב לחסידות ולאורו הגדול של השרף מקאצק זי"ע ולאחריו אל הרה"ק רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצא זי"ע, וכידוע שנעורר בשעתו פולמוס רב בענין איחור הגעתו להיות סנדק בבריתות, ונכתבו ע"ז מכתבים ותשובות כמבואר בארוכה בשו"ת שם ושארית לנפש חיה (ס"א), ובלי שום קשר לפולמוס זה, כתב רבי ליב'ל זי"ע מכתב לדודו ה"ה הגר"ש בירנבוים זצ"ל, שיכתוב ויבאר לו כמה ממנהגו וזקינו הגדול הגרעק"א זי"ע, והשיב לו באריכות כאשר יראה המעיין.

ועתה נעבור להמשך מכתבו של הגר"ש בירנבוים הנ"ל, וז"ל "בל אחד מהדר"ק כי נצטערתי בשמעי זה שנים רבות מאנשי פולין מתלונת נשיא עדת לובלין ואצילי העיר וחכמיה על כ"ק כאשר יתכבד להיות סנדק יעצור הד"ק המילה עד סמוך לחשיכה, ואם כי אנכי בצדק שפסתי עמיתי, בכ"ז המו מעי ע"ז, והנה ראיתי כי משמים נסבה, כי משאלת הד"ק אני רואה כי שקר ענו האנשים ההם, ונהפוך הוא כי חש מר להפוסקים החולקים על ר"ת זכ"ל, ויגל כבודי ויעלוז לבי כי נוטה כ"ק לדיעה דאחר שקיעת החמה לילה גמורה היפך מעמא דבר" עכ"ל.

הרי לנו שאחד משאלותיו של הרה"ק רבי ליב'ל היה היאך נהג זקינו בנידון ביה"ש, ומכותלי מכתבו היה ניכר שהוא עצמו שינה ממנהג שנתגדל עליו, עת שנתקרב לחסידות, והתחיל לנהוג כשי' הגאונים, ושאלתו האם היה לזקינו הספרים שהכריעו כהגאונים (ה"ה הגר"א ובעל התניא) ועל זה משיב דודו ז"ל על דבר הספרים, אך ממשיך שלמעשה לא זו רעק"א משי' ר"ת, אך הוא עצמו שש ושמש (-כלשונו ויגל כבודי ויעלוז לבי) שרואה בן גיסו ששינה ממנהגו זה, ונוהג כהגאונים וכמו שפסקו הרב בעל התניא ז"ל והגר"א ז"ל, אף שחותנו רבי עקיבה איגר לא נהג כן, והכל מובן השאלה והתשובה והכן.

וראוי לציין שאכן מבית מדרשו של הרה"ק מקאצק זי"ע שאלה נתקרב הרה"ק רבי ליב'ל זי"ע מצינו עוד שהכריעו ונהגו כהגאונים ודלא כר"ת, ה"ה חתנו הגדול הגה"ק בעל אבני נזר זי"ע שכבר ציינתי לדבריו לעיל, ואכן עיקרי המכריעים אצלו בזה היתה הרב ז"ל והגר"א ז"ל, וע"ד דברי הרי"ל איגר זי"ע, וכן מצינו בחצר הקודש גור שג"כ מבית מדרשו של הרה"ק מקוצק באו, ויצויין עוד להרה"ק רבי אברהם

פרק רביעי

מנהג תלמידי בעשטה"ק ותלמידי המגיד זי"ע ועוד

מנהג רבוה"ק לבית ויזניץ זי"ע

ומקור התשפטות המנהג להמתין ע"ב דקות שוות

בענין זה רבים הם החושבים שמנהג חסידים הוא מאז ומקדם לנוהג כר"ת, ולא כפי הבנת המנחת כהן וכמשנת"ל, אלא שיעור ד' מיל כפשוטו, אמנם אינו נכון כלל כדיבואר, כי לפי המבואר במקורות בספרי תלמידי אור שבעת הימים מרן הבעש"ט זי"ע ותלמידי תלמידיו הראשונים זי"ע, הרי שבהרבה מהם מבואר שנהגו להחמיר כהגאונים, וגם אלו שנהגו כר"ת, מבואר שנהגו כהמנחת כהן, אך פשוט שלא נהגו כר"ת כפשוטו דהיינו שיעור ד' מיל וכדיבואר בס"ד.

דברי המנחת אלעזר זי"ע

ונקדים לכך דברי הגה"ק בעל מנחת אלעזר זי"ע בשו"ת (ח"א סי' כ"ג בהג"ה סק"א) בנידון ביה"ש, וז"ל ודלא כמ"ש בספר אחד בזמנינו (ברית אבות הל' מילה), דהוי כאילו יצא בת קול מן השמים ואמר שהלכה בזה רק כר"ת. והיכן שמע הבת קול, לא ידעתי. ואין משגיחין בבית קול שלו עכ"ל.

סיפור מהגה"ק רבי ליב'ל איגר זי"ע

מן המפורסמות ביותר הוא מכתב שכתב חתנו של הגה"ק רבי עקיבה איגר זי"ע ה"ה הגה"צ רבי חיים שמואל בירנבוים זצ"ליה שמעיד בתו"ד על חותנו הגדול שנהג כר"ת להקל ולהחמיר (נדפס בשו"ת רעק"א מהדורת המאור כרך ה' כתבים סי' מ"ט עמ' קי"א), וז"ל "גם אני שמעתי כי הרב נ"ע (-בעל התניא) נתכוון לדברי הגאון (-מווילנא) נגד דעת ר"ת וסיעתו, אכן לא היה דבר כבוד מו"ח רה"ג נ"ע עמי בענין זה, וכברור בעיני דבין להקל ובין להחמיר לא זו מדעת ר"ת" עכ"ל, הרי לנו בבירור דכן נהג רעק"א.

מטשעכנוב זי"ע שהיה ידידו של הרה"ק מקאצק זי"ע, וגם הוא נהג בכל מידי כדעת הגאונים (כמובא בס' ויעש אברהם).

ועתה נעבור למקורות נאמנים שמצינו בספרי רבזה"ק ראשוני תלמידי מרן הבעש"ט הק' ותלמידיו הק' זי"ע שנהגו להחמיר כהגאונים, וגם לא מצינו שנהגו כשי"ר"ת בפשוטו.

הרה"ק רבי יעקב יוסף מפולנאה זי"ע בעל התולדות יעקב יוסף

אבואו דכולהו הוא בספרו של כהן הגדול הגה"ק בעל התולדות זי"ע (ריש פרשת בהעלותך) שמביא בתו"ד קו' התוס' בפסחים (דף צ"ג: ד"ה עולא לטעמיה), ולאחר אריכות הדברים בה מבאר התולדות שהתפלה דומה לקרבן, ובשניהם צריך בהירות וטהרת המחשבה שנקרא יום כידוע, מיישב לפי"ז קו' התוס' וז"ל: וזוהי מבואר קושיית התוספות הנ"ל, כי מדכתיב (ויקרא ו, טז) ביום הקריבו את זבחזו, מוכח כי התפלה שהיא במקום קרבן, צריך שיהי' ביום ממש, שנק' טהרת המחשבה. לכך ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד, סג), כמ"ש בתיקונים שהוא לפנות ולטהר מחשבתו ממחשבות זרות שנק' ערב, ולכך מיד בשקיעת החמה שאינו יום ממש רק נק' ערב, אינו כשר לזביחה לקרבן ולתפלה שהוא במקום קרבן. גם שבאמת מצאת הכוכבים נקרא לילה ודאי, מכל מקום לענין זביחת הקרבן בעי' יום ממש קודם שקיעת החמה מטעם הנ"ל, לכך אינו רק ט"ו מילין, וסרה קושיית התוס', והבן עכ"ל ק"י.

וכן כפל דבריו בפרשת שמיני (ד"ה במדרש שמיני), וביאר שם מ"ש חז"ל במס' אבות (פ"ה מ"ו) שפי הארץ נברא בערב שבת בין השמשות, שזה היה בסוף שעה י"א משעות היום, שאז היא התחלת בין השמשות כדאי' בטור סי' רס"א דסוף שעה י"א מתחיל בין השמשות, עי' בב"י בשם ר"ת וא"ש עכ"ד.

והנה אליבא דר"ת אין הדברים נכונים כלל, שהרי התחלת ביהש"מ הוא בסוף שעה י"ב, ולא בסוף שעה י"א, ועל כרחינו דס"ל כהגאונים, ואכן כתב כדאי' בטור רס"א, וראה בב"י (שם ד"ה והתוספות) שהעיר בזה שהטור לא ס"ל כחילוקו של ר"ת דבין

נז. ושנים מבניו נחשבו לחסידי קאצק, וגם לחילופין האבני נזר זי"ע חתנו של השרף מקאצק זי"ע היה מסתופף בצלו של הרה"ק מטשעכנוב זי"ע, וכן שרר ידידות רבה בינו לבין הרה"ק רבי איציקל מווארקא זי"ע שג"כ חתם על כרוז יחד עם הגאון בעל 'חמרת שלמה' לנהוג כהגאונים בערב שבת ובשקיעה"ח מתחיל ביהש"מ (הכרוז מובא בספר 'הומנים בהלכה' ח"ב עמ' תנ"ז).

נז. ואין לטעון בטעות שאולי כונתו לשקיעה השנייה, שהרי כתב מפורש דשקיעה"ח האמור הוא שיעור ט"ו מילין לאחר חצות היום, וזה שייך רק בשקיעה הראשונה כמובן.

השמשות מתחיל מאוחר יותר, אלא הטור סובר דביהש"מ מתחיל בשקיעה"ח וזה כונת התולדות והבן.

הרה"ק בעל התניא זי"ע

בסידורו של הרב בעל התניא זי"ע נדפס סדר הכנסת שבת המבאר באריכות סוגיות הגמ' במידי דביהש"מ והכריע שם לגמרי כדעת הגאונים יעוין בדבריו באריכות נפלא (חלק מהדברים הובאו כבר בריש הקונטרס), ואף שבשו"ע הרב פסק כמ"פ כשי"ר"ת (או"ח רס"א ס"ה, של"א ס"ה, תר"ח ס"ג) מ"מ כבר כתבו נכדיו ותלמידיו בשו"ת דברי נחמיה (או"ח סי' כ"א) ובשו"ת צמח צדק (סי' י"ח אות ד') שאולינן בתר הסידור וכ"ה בשער הכולל (פ"א ס"א) וזאת מכמה טעמים כידוע, ואכן כן פסקו הנ"ל להלכה ולמעשה, בשו"ת דברי נחמיה (אה"ע סי' כ') ובשו"ת צמח צדק (חי' על הרמב"ם פ"א ה"ז, ובפס"ד בחי' על רבינו ירוחם)

הרה"ק רבי עזריאל מייזליש זי"ע

בספרו 'מנורה הטהורה' (סי' רס"א, סק"ה) על הלכות שבת האריך והרחיב בסוגיא זו בבירור כל השיטות, ובתו"ד כתב שכמעט כל הסוגיות מורין יותר כפירוש הגאונים וכו', והכי נקטינן, ובפרט לחומרא, ועוד כתב שם בפירושו קני המנורה (סק"ג) דיש לפסוק כדעת הגאונים דתיכף מתחילת השקיעה מתחיל בין השמשות ולאחר שיעור ג' רבעי מיל הוי לילה, ובפרט לחומרא עכ"ל.

וראוי לציין שהרב בעל התניא זי"ע והרב בעל מנורה הטהורה זי"ע הם היחידים הידועים לנו מבין תלמידי המגיד הגדול ממעזריטש זי"ע שחיברו ספרים מסודרים בהלכה עפ"י ציוויו של המגיד זי"ע ושניהם כתבו שחובה להחמיר מדינא כהגאונים שבשקיעה"ח מתחיל בין השמשות.

הרה"ק רבי דוד הלוי (המגיד) מסטעפין זי"ע

בהלכות פסח שלו (אות א'), נדפס בסוף ספר 'מלכי בקודש'-זלאטשוב) כתב מפורש דזמן שאיבת מים שלנו הוא לאחר שקיעת החמה שהיא בין השמשות ע"ש.

נח. מגדולי תלמידי המגיד זי"ע, וראה בעמוד השער שבריש הספר שהרה"ק הרבי ר' אלימלך זי"ע העיד בשם המגיד זי"ע שכל דברי הספר הנ"ל הם תורת אמת כנתינתן מסתי יעו"ש. נח. ואף שהתניא בשו"ע כתב להקל כר"ת, מ"מ כבר הזהיר על כך בעצמו במהדורה בתרא לשו"ע במכתבו הידוע שיש לחמיר כהגאונים ולהדליק לפני שקיעה"ח יעו"ש. ס. הסתופף עור אצל הבעש"ט הק' זי"ע, ומתלמידי המגיד ממעזריטש זי"ע וחתנו של המגיד רבי

הרה"ק בעל באר מים חיים זי"ע

וכן ראה מש"כ הרה"ק בעל באר מים חיים זי"ע בספרו ארץ החיים (ברכות כ"ו). ד"ה בא"ד יעקב תיקן תפלת ערבית) שקרא לאחר השקיעה בין השמשות ע"ש. ואכן כידוע שהחצרים שהם מיוצ"ח ראשוני תלמידי הבעש"ט והמגיד וכו', ואזור מוצאם הוא מאוקריינה, רומניה, רוסלנד וכדו', נוהגים עד היום כהגאונים, קרלין-סטולין, סלונים, ליובאוויטש, ויז'ניץ, יוצאי בית רוזין כולל באיאן, סאדיגורה וכדו', טשערנאבילסא ועוד.

עוד מקורות שנהגו כהמנחת כהן

ועוד נביא בכאן עוד מקורות על מנהגם של תלמידי בעשטה"ק ותלמידיהם זי"ע, שאף שאינו מפורש בדבריהם שנהגו כהגאונים, מכל מקום מפורש שסמכו על ראיית הכוכבים ולא המתינו לשיעור ד' מיל.

הרה"ק בעל ערבי נחל זי"ע

בספה"ק ערבי נחל"ס (פרשת כי תצא דרוש ז') התרעם מאוד על אלו שממנהרין במוצש"ק ואומרים שכבר רואים ג' כוכבים וכחזו כוכבים ייחשבו, וכתב שם דיש להקפיד שיהא הכוכבים נראין לעין כל דוקא, ולא רק למומחים ובקיאים ע"ש, הרי שקבע זמן מוצש"ק עפ"י ראיית הכוכבים רק שסבר דאין להקל שרק מומחה נוכל לראותו, אלא שיהא נראה לכל ע"ש.

הרה"ק רבי משה ליב מסאסוב זי"ע

בספר תורת מנוחת אשר (פר' כי תשא) להגה"צ מטשענגער צוק"ל שהביא שהרה"ק רבי משה ליב מסאסוב זי"ע נהג להתפלל מוצש"ק בג' כוכבים בינונים, ולא

מיכל מולאטשוב זי"ע.

סא. ראה בס' לעברך באמת (פ"כ הערה 32) על האדמו"ר ממאכנובא צוק"ל, וכן העיד הנ"ל על זקנו הרה"ק מהר"ד מסקווירא זי"ע, וראה עוד בהרחבה בקונטרס בין השמשות להגרי"ח ויגרטן (עמ' רי"ט), כמה מקורות נאמנים ביניהם הגרי"ד טברסקי שליט"א אב"ד רחמסטריווקא מאנסי, וכן הגרי"ד טברסקי שליט"א אב"ד רחמסטריווקא ירושלים ע"ש.

סב. מתלמידי הרה"ק המגיד מולאטשוב זי"ע והרה"ק בעל צמח ה' לצבי זי"ע המגיד מנדבורנא.

סג. וכאן מצא מקומו להעיר על מה שראיתי מביאים מדברי הערבי נחל אלו ראה שסבר כד"ת ויש להמתין ע"ב דקות, ולא נמצא בדבריו אפילו רמז קל לזה וד"ל, ומש"כ בס' אוצר הזמנים (ביהש"מ בירורים ס' כ"ג) שדעת הערבי נחל דצריך לשער שיעור ד' מיל לפי אופק אר"י ביומי ניסן וחשרי

המתין על קטנים רצופים, בכדי ללמד זכות על העם המקילין בזה ע"ש, ואף שאין ללמוד ממנהגו זה, כי דרך נשר בשמים, שהרי בשו"ע מבואר שצריכין להמתין לכוכבים קטנים רצופים לענין מוצש"ק, מ"מ הרי לפנינו בדברים אלו שהתחשב בכוכבים, ולא בשיעור קבוע של ד' מיל.

מנהג רבוה"ק לבית ויז'ניץ זי"ע

והנה עתה נעבור למנהג רבותינו הק' זי"ע, ונקדים לכך לשון הגה"צ אבד"ק מישקאלץ זצ"ל בשו"ת יגל יעקב (ח"א סי' ל"ח) וז"ל, באויבעלאנד היה נוהגין עפ"י החת"ס ז"ל כש"י מג"א ור"ת הנ"ל, "אבל בגלילותינו וגליל התחתון וכל מחוזות מונקאטש ומארמאראש וכל מדינות פולין, כ[ו]לם נוהגין כש"י הגאונים להחמיר בספק סקילה" וכו' עכ"ל, ועל מנהג גלילות ומחוז מונקאטש העיד כן גם הגה"ק המנחת אלעזר (בתשובה הנ"ל ע"ש).

ודבר זה ידוע שבזו"ניץ תמיד נהוג להחמיר בזה ולהקדים כל מצות היום לקיימם לפני שקיעה"ח, וכדעת הגאונים, ואכן בלוחות שנמצאו לאחרונה בעיר "ווילחאוויץ" מכ"ק רביה"ק האמרי חיים זי"ע יוצא שזמן הדלקת נרות היה או שלשים דקות לפני שקיעה"ח או ארבעים דקות^ס, ומנהג זה היה נפוץ בהרבה חלקי מארמאראש והגלילות, וכמ"ש היגל יעקב.

ולענין זמן מוצש"ק לאחר הבירור יוצא שרביה"ק בעל האהבת ישראל זי"ע נהג לזמן מוצאי שבת קודש כשיעור 6 מעלות וחצי (6.5), כי זה היה השיעור המקובל בהרבה חלקי האזור מבוסס על הלוחות שפירסם הגה"ח ר' יעקב לעווין זצ"ל (שו"ב דק"ק סאדיגורא) בסוף ספרו "חותם קודש" (ראה שם בס' ו', סעי' י"ד ט"ו ט"ז) ש"ל בהסכמותיהם של גדולי הפוסקים^ס, ונתפשט בכל הגלילות דשם כמ"ש בשו"ת "זכרון יהודה" (או"ח סי' קצ"ו), ובס' 'תולדות שמואל' (ח"א, הקדמה ו' למצות התלויות בזמן, עמ' 84) ועוד, ובלוחות אלו השתמשו גם בויז'ניצא.

וסביר להניח שלא חידש מנהג זה מעצמו, רק שכן נהגו מדור דור, אמנם בבואו

שהוא כ"ו. 16 מעלות מתחת לאופק בכל משום בעולם, לא ידעתי היכן מרומז כן בדבריו, וכמבואר לכל המעיין בדבריו ע"ש ורי בזה.

סד. והספק החוא משום שהלוחות נערכו בסגנון אחר מהמקובל כהיום, ויש ויכוח איך לתרגמן, אך עכ"פ זמן הדלקת נרות לא פחות משלשים דקות לפני שקיעה"ח.

סה. י"ל בשנת תרנ"ב, בהסכמת הגאונים בעל יד יהודה, אבן יקרת, מהרש"ם, מחזה אברהם ועוד מגאוני הזמן נ"ע ראה שם.

לגור בעיר ואם בישראל גראסוורדיין שינה מנהגו עקב מנהג העיר עפ"י הבית דין. להמתין לזמן מוצש"ק 8 מעלות, ומני אז נהג בן לענין מוצש"ק וי"ט.

אמנם זה כבר כשבעים שנה [או יותר] שנקבע ע"י כמה וכמה גדולי ישראל ההולכים לאורם של הגאונים או כר"ת אליבא דהמנחת כהן, שקובעים זמן מוצש"ק לשיעור 8.5 מעלות מתחת לאופק, וזה עפ"י מ"ש הגר"מ טוקצינסקי זצ"ל בספרו "בין השמשות" ועוד גדולי ישראל, וכן נהגו רביה"ק בעל האמרי חיים זי"ע ורביה"ק בעל הישועות משה זי"ע לענין זמן מוצש"ק, ורק לענין מוצאי יום הכיפורים, וכן נתפשטה ההוראה, אמנם לענין זמן מוצאי תענית נהגו להקל בשיעור כוכבים בינונים כמבואר בשו"ע (סי' תקס"ב) והנו"כ שם, שהוא בערך כשיעור הנ"ל שבס' חותם קודש.

מקור התפשטות המנהג להמתין שיעור שנה של ע"ב דקות

המקור הראשון העיקרי למנהג זה מיוחס להגה"ק ה"שר שלום" מבעלזא זי"ע, וכמ"ש המנחת אלעזר זי"ע בחשובה שזכרנו לעיל וז"ל, "וכאשר שמעתי מפה קדוש אדמו"ר הגה"ק משינאווע זצלה"ה זי"ע שדיבר הרבה מענין שיעורי ביהש"ש, והגיד בשם רבו הגה"ק מהר"ש מבעלזא זי"ע זצלה"ה שלא יהיה באפשרי להכריע ולעמוד על השיעור כבירור להכריע בשיטות הפוסקים בזה, הר"ת והגאונים ושאר ראשונים, וגם אחריהם המבארים דבריהם, ולא יהיה באפשרי לעמוד ולהכריע בזה עד עת קץ ב"ב, רק שצריך לילך בזה בכל מקום בדאורייתא לחומרא, ורק בדרבנן נהג הגה"ק מבעלזא הנ"ל להקל ולהתאחר בתפלת המנחה בשיעור בין השמשות כדעת המאחרים שיעורו עתה"ה (-הרה"ק משינאווע זי"ע), עכ"ל המנחת אלעזר לענינינו.

ואכן כ"ה בשו"ת דברי יחזקאל החדשות (סי' י"ד) שהביא כן מפי רבו מהר"ש מבעלזא זי"ע ע"ש, וכן ראוי להביא מש"כ (סו"ס לקוטי רמ"ל) הגה"צ רבי משה ליב מסטריזוב זצ"ל שהיה חתנו של הגה"ק רבי ברוך מגארליץ זי"ע וז"ל "קיבלתי מבית מרן חותני זקני הגה"צ בעל דברי חיים זצלה"ה מצאנו ואחריו מפי חותני הגה"צ מגארליץ זצלה"ה, שהגיד כזאת בשם מורו הצדיק מו"ה שלום מבעלזא זצוקלה"ה שאין להקל בשיעור ע"ב מינוט בשום צד" עכ"ל.

היוצא מכל הנ"ל שעיקר המקור הן מפי הגה"ק משינאווע והן מפי אחיו הגה"ק מגארליץ, הוא בשם רבם הגה"ק מבעלזא, ולא מפי אביהם הגה"ק מצאנו, ואמנם

סו. ואף שבשונה ממנהג רביה"ק האהבת ישראל שהקפיד לגמור סעודה שלישית בזמן דייקא, נהגו האמרי חיים והישועות משה להאריך קצת יותר, מ"מ הביאו הנרות להשלחן בסעודה שלישית לאחר הזמן דמוצש"ק הנ"ל.

הגה"צ מסטריזוב כ' שכן קיבל "מבית מרן חותני זקני", אך לא שמעו כן מפיו, ורק מפי חתנו הגה"ק מגארליץ שהעיד כן בשם רבו ולא אביו, ואף אם אמנם יתכן שכן נהג הגה"ק מצאנו בעצמו, אך כנראה לא מסר מסורת בענין הזה, ולכן הביאו בניו הקדושים מסורת זה מפי רבם מבעלזא (ויל"ע).

ועוד מקור לזה מצינו בס' בין השמשות להגה"צ רי זאב וואלף גערשטעל מיאריטשוב זצ"ל (דף י"ג, א אות ט') וז"ל וכן שמעתי מדודי הרה"צ והקדוש ממאשצ'יסק זצלה"ה ששמע כן מהרה"צ והקדוש וכו' מהר"ש מבעלזא זצ"ל לחשוב תמיד בשעה שעה וחומש שעה לענין יציאת השבת, וכן כתב לי איש אחד מו"ס מבעלזא וז"ל במכתבו אלי וכו' ונידון בין השמשות איך יחשבו בפה בבית אדמו"ר שהרה"צ שליט"א כן הדבר כי חושבים כדעת הר"ת ז"ל שעה וי"ב מיניט אחר שקיעה"ה לבין השמשות, בין לקולא בין לחומרא וכו' עכ"ל.

וראוי לציין שגם בכמה מקורות אחרים באותה תקופה ובתקופה שלאחריה מצינו שעיקר הקפידא להמתין ע"ב דקות היה מבית מדרשם של צדיקי בית בעלזא זי"ע ועכ"א, ולזה מצאנו ב' מקורות א' בדברי הגה"ק רבי עקיבה יוסף שלינגר זצ"ל, ב' בקונטרס התשובות להגה"צ בעל טהרת ישראל זצ"ל, ונעתיק דבריהם.

א. בשו"ת רבי עקיבה יוסף כתב (או"ח ח"ב סי' ק"צ) וז"ל, מה שכתבנו בענין זמן ערבית אשר הרב הצדיק דבעלזא זצ"ל פקפק ממה שאמרו בגמ' וכו' עכ"ל, הרי שלרבי עקיבה יוסף לא היה קשה מדברי הגמ', רק שהביא שהרה"ק מבעלזא פקפק על המנהג מכח דברי הגמ'. ב. בקונטרס התשובות לבעל 'טהרת ישראל' (סי' י') כתב וז"ל, דמוצאי שב"ק אסור במלאכה עד אחר ד' מילין מתחלת שקיעה שהוא ע"ב מינוטין וכו', וכן שמעתי שהרב הקדוש רבי שלום בעלזר ז"ל נהג כן, וסגי בר' מילין דשעות שוות וכו' וכמו ששמעתי בשם הצדיק רבי שלום מבעלזא ז"ל עכ"ל.

עכ"פ הראנו לדעת כי עיקר המנהג אצל קהילות וחצרות החסידים לנהוג כנ"ל נובע ממנהג הרה"ק השר שלום מבעלזא זי"ע, ואמנם כידוע שהרה"ק רבי אהרן מבעלזא זי"ע סבר שגם השר שלום זי"ע נקט לעיקר כהמנחת כהן, רק שבאופק בעלזא סבר שיש ספק ביציאת הכוכבים ולכן החמיר ע"ב דקות, אבל בארץ ישראל בשיעור 50 דקות כבר רואים כוכבים בודאות, ולכן הורה שלאחר 50 דקות כבר לילה.

וראיתי לאחרונה מאמר מהרה"ג ר' שלמה בינעטה שליט"א (דומ"ץ בק"ק מחזיקי הדת בעלזא ירושלים עיה"ק) שנדפס בקובץ נור התורה (גליון כ"ט עמ' ק"ע) שדן בכל

סז. מש"כ בין לקולא מסתמא כוננו כמ"ש המנחת אלעזר בשם הרה"ק משינאווע זי"ע דכוננו לענין תפלת מנחה שהוא רבנן אך לא לדאורייתא, כמ"ש המנחת אלעזר בשם השר שלום ע"ש.

הנ"ל והביא ידיעה מעניין ונביא לשוננו: ושמעתי ממקור מהימן מאוד ששמע מאת הגה"ח ר' יאשע בעלזער ז"ל, שכל אחד מרבותינו הק' מבעלזא זי"ע הוסיף איזה חומרא בזמני השבת יותר ממה שנהגו לפני זה, והרי כ"ק מהר"א [מבעלזא] זי"ע החמיר קצת יותר ממה שהי נהוג לפני זה, שהרי הזמן בבעלזא 72 דקות אחר השקיעה היה כאשר השמש ירד 8.62 מעלות, ובארץ ישראל זה יוצא כ-45 דקות אחר השקיעה, ואילו הזמן של 50 דקות שהחמיר לה כ"ק מרן מהר"א זי"ע בא"י הוא כבר כאשר ירד השמש 9.8 מעלות, נמצא שגם מרן [מהר"א מבעלזא] זי"ע החמיר במידת מה על זמנו של כ"ק מרן מהר"ש זי"ע עכ"ל לעניינינו.

נר זכרון

לזכר טוב יוחק בספר נשמתם של

זקני הרה"ח ר' **יצחק מרדכי**

ב"ר יחזקאל ז"ל **אפל**

נלב"ע בשם טוב כ"ג סיון תשס"ח לפ"ק
ת.נ.צ.ב.ה.

זקני הרה"ח ר' **יצחק**

ב"ר שמעון ז"ל **גראסמאן**

נלב"ע בשם טוב כ"ח תמוז תשד"ם לפ"ק
ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו וחתנו

אבי מורי מוהר"ר

יחזקאל בן-ציון אפל שיחי'